

ปาฐกถาพุทธทาสมหาเถระ

ครั้งที่ ๔

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา
เพื่อพัฒนาชีวิต

อุบาสิกา คุณรัญจวน อินทรกำแหง

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา
เพื่อพัฒนาชีวิต

อาจารย์บุญหา

๑๐๐ ปี พุทธทาสมหาเถระ

มูลนิธิศึกษาและส่งเสริมพระพุทธศาสนา
ธรรมศาสตร์

มติของสภาที่ปรึกษากระทรวงศึกษาธิการ

ออกทำนองยี่ นศ.๒๕๒๓ กท.๒๒๓

๐-๒-๐๑๒๒๐-๒๒๓ : สภานักวิชาโรงเรียนประถมศึกษา

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา

เพื่อพัฒนาชีวิต

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

กรมการศาสนา

โดยที่กระทรวงศึกษาธิการได้พิจารณาเห็นว่า

พ.ศ. ๒๕๒๓

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต

เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำบุคคลให้บรรลุชีวิตที่มีความสุข

สงบเย็น ไ้สามารถเผชิญความวิเศษหรือปัญหาชีวิตที่ดั่ง

ประสพผู้ลบล้างทุกข์อันมีอยู่ได้

พระธรรมเป็นต้น

และจิตใจที่สงบใสสะอาดอันเป็นผลอันดี

จะช่วยให้บุคคลมีความรักใคร่และเมตตา

ซึ่งความดีงามอันมีอยู่

บรรดาในอันที่จะพัฒนาคุณภาพคนและ

เพื่อส่งเสริมความดี

อุบาสิก้า คุณรัญจวน อินทรกำแหง

ที่ปรึกษา

๐๑๑๐๑ สท.๒๒๓ (ยี่) กท.๒๒๓ ๒๕๒

นางนเรศวรประไพพิศจะยต์และไปตั้งที่กรมการศาสนา
และที่พระคณบดีของพระคณบดีที่กรมการศาสนา

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต

อุบาสิกา คุณรัญจวน อินทรกำแหง

เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ : ๙๗๔-๙๒๙๒๑-๗-๐

พิมพ์ครั้งที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๔๙

กองทุนธรรมสวัสดิ์ ร่วมกับ คุณสุจริต บุลกุล

มอบเป็นธรรมทานแก่

โครงการห้องสมุดพร้อมปัญญา กรมราชทัณฑ์

จำนวน ๔,๐๐๐ เล่ม

เผยแพร่แก่ผู้สนใจทั่วไป

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ภาพประกอบโดย คุณพิบูลย์ หัตถกิจโกศล

สนใจหนังสือโปรดติดต่อ

คุณทัศนาศิริธรรม โทรสาร ๐-๒๒๓๓๓-๑๔๐๘

พิมพ์ที่ บริษัท ฟ้าอภัย จำกัด

โทรศัพท์ ๐-๒๓๗๕-๘๕๑๑ โทรสาร ๐-๒๓๗๕-๗๘๐๐

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นางสาวลัดดา ปิยะวงศ์รุ่งเรือง

ลิขสิทธิ์เป็นของ กองทุนธรรมสวัสดิ์

๑๖๕ สุขุมวิท ๔ (นานาใต้) กรุงเทพฯ ๑๐๑๑๐

อนุญาตและอนุโมทนาแก่ผู้ประสงค์จะจัดพิมพ์เป็นธรรมทาน
ขอความกรุณาแจ้งให้กองทุนธรรมสวัสดิ์ทราบด้วย

คำนำ

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต เป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำบุคคลผู้ปรารถนาชีวิตที่มีความสุขสงบเย็น ให้สามารถเผชิญความร้อนหรือปัญหาชีวิตที่ต้องประสบด้วยความมั่นคงหนักแน่น ด้วยความแน่ใจว่ามีพระธรรมเป็นที่พึ่ง เป็นแสงสว่างที่ก่อให้เกิดสติปัญญาที่แหลมคม และจิตใจที่ผ่องใสอย่างพร้อมที่จะแก้ปัญหาให้ลุล่วงด้วยความราบรื่นและเรียบร้อย

ด้วยความรู้สึกสำนึกดังกล่าวนี้ เมื่อได้รับเชิญให้บรรยายในวัน “ปาฐกถาพุทธทาสมหาเถระ ครั้งที่ ๔” เมื่อวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๔๐ จึงได้นำหัวข้อนี้มาพูดเพื่อส่งเสริมประสบการณ์แก่กันและกัน และเพื่อร่วมใจกันหาหนทางพัฒนาชีวิตให้ได้ประสบการณ์ที่แท้จริงยิ่งขึ้น

หนังสือแนะนำวิชาพุทธศาสนาเบื้องต้น

ศาสตราจารย์ ดร. สุนทรภวนันท์ Suntravanan

เมื่อมีผู้สนใจจะนำคำบรรยายเรื่องนี้มาจัดพิมพ์ ก็เกิดความรู้สึกว่าเป็นการบรรยายที่ยังไม่สมบูรณ์ครบถ้วน แต่ก็หวังว่า อาจจะเป็นการกระตุ้นความสนใจแก่เพื่อนชาวพุทธให้ได้ลองพิจารณาหาทางปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา ให้อยู่ในหนทางที่ถูกต้องและชัดเจนมากขึ้น เพื่อนำไปสู่การพัฒนาชีวิตให้อยู่ในวิถีทางแห่งความสว่างผ่องใส และความสุขสงบเย็น อย่างค้ำค้ำแก่ทุกกลมหายใจของชีวิต

ขอเดชะอานุภาพแห่งพระธรรมะบารมี ขององค์คุ่มครองจิตของทุกท่านให้มีความมั่นคง หนักแน่น และแน่วแน่อยู่ในพระธรรม เพื่อความสุขสวัสดิ์ที่สถาพรแก่ชีวิตแห่งตน ครอบครัว และสังคม ตลอดถึงโลก

ด้วยความรักและปรารถนาดี

วิจิตร วัฒนา

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๘

การปฏิรูปการศึกษา พุทธศาสนา

เพื่อพัฒนาชีวิต

ความหมายของการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต

ปฏิรูป	๑๒
ศึกษา	๑๖
พุทธศาสนา	๑๘
พัฒนา	๒๒
ชีวิต	๒๔
ความพิรุณทางศีลธรรม	๓๒
การศึกษาที่มีจริยธรรมเป็นรากฐาน	๓๕
ได้อะไรจากการปฏิรูป	๓๘
วิธีปฏิรูป	๔๔
คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา	๖๒
ประโยชน์จากการเข้าใจคุณลักษณะพิเศษนี้	๖๔
กระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่ถูกต้อง	
สิ่งที่ต้องการศึกษา	๖๗
ศูนย์กลางของการศึกษา	๖๘
วิธีการเรียนรู้	๘๕
เครื่องมือที่สำคัญ	๘๙
สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูล	๙๑
ผลที่ได้รับ	๙๒

ပုဂံ

ပုဂံမြို့သည် မြန်မာနိုင်ငံတော်၏ အရှေ့တောင်ပိုင်းတွင် တည်ရှိပြီး မြန်မာ့အလင်းစာပေနှင့် နေရာတော်များကို မြှင့်တင်ပေးခဲ့ပါသည်။

การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา

เพื่อพัฒนาชีวิต

เรียบเรียงจาก

ปาฐกถาพุทธทาสมหาเถระ ครั้งที่ ๔

ณ ลานหินโค้ง สวนโมกขพลาราม

เมื่อดำวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๐

และการบรรยายเพิ่มเติมแก่รายการธรรมสนทนา ในเช้าวันถัดมา

กราบท่านมัสการ เจ้าประคุณท่านอาจารย์ที่เคารพอย่างสูง

ในโอกาสที่ดิฉันได้รับเกียรติให้มาเป็นผู้บรรยายธรรม
ในคำวันนี้ ถ้าจะมีบุญกุศลอันใดเกิดขึ้นก็ขออน้อมถวายเป็น
อาจารย์บูชาแด่เจ้าประคุณท่านอาจารย์ ซึ่งเป็นที่เคารพเหนือ
เศียรเกล้า

กรมการศาสนา

มติที่ประชุม

ธรรมสวัสดิ์ แต่เพื่อนสาธุชนผู้สนใจในธรรมทุกท่าน

หัวข้อที่จะพูดกันในวันนี้คือ การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต ชื่อเรื่องค่อนข้างยาว แต่ถักไม่ยาวก็อาจจะไม่ทำให้เข้าใจชัดเจนว่า เจตนาที่เราจะพูดกันในวันนี้ นั้น มีจุดประสงค์หรือความมุ่งหมายอย่างไร

ขออนุญาตทำความเข้าใจให้ถูกต้องตรงกันก่อนว่า หัวข้อ “การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต” นั้น จะพูดกันถึง การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต แต่ไม่ใช่ปฏิรูปพุทธศาสนา เพราะเราจะไม่บังอาจปฏิรูปพุทธศาสนาเลย จะพูดถึงแต่เพียงว่า ทำอย่างไรเราจึงจะปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาให้สามารถเข้าถึงหัวใจของพระธรรมคำสอนอันบริสุทธิ์ สะอาด สงบงามเลิศล้ำ สงบเย็น เป็นสุขเหลือประมาณ เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของเราและเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย

ก่อนอื่นก็อยากจะขออนุญาตอ่านพระดำรัสขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่ป่ามะม่วงของหมอชีวกว่า

“ธรรมที่ตถาคตแสดงนั้น

เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ

เป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความรู้ครบถ้วน

เป็นธรรมที่ประกาศไว้โดยพระสุคต”

เราผู้เป็นพุทธบริษัทได้เข้าใจถึงการมีความสงบระงับ ความดับเย็นสนิท หรือความรู้ครบถ้วน กันบ้างแล้วหรือยัง ถ้ารู้สึกว่ายัง ก็คิดว่าหัวข้อที่เราจะได้สนทนากันนี้เป็นหัวข้อที่สมควรแก่กาลเวลาเป็นอย่างยิ่ง

สิ่งที่ควรจะทำความเข้าใจต่อไปก็คือ ความหมายของคำที่ยกมาประกอบขึ้นเป็นหัวข้อ ซึ่งมีคำว่า “ปฏิรูป” คำว่า “ศึกษา” คำว่า “พุทธศาสนา” คำว่า “พัฒนา” และคำว่า “ชีวิต” ที่ควรจะได้ทำความเข้าใจในความหมายของคำทั้งห้า ที่กล่าวแล้วให้ถูกต้อง ว่ามีความหมายในตัวของมันเองอย่างไร

ปฏิรูป

“ปฏิรูป” ตามคำอธิบายของเจ้าประคุณท่านอาจารย์ สอนโมกข์ ซึ่งท่านเขียนไว้ในหนังสือ “สิบปีในสวนโมกข์” มีว่า การปฏิรูปนั้นเป็นการที่ไม่เพิกถอนของเก่า แต่ต่อยอดขึ้นไป เพื่อให้ดีขึ้น ให้สูงขึ้น ดังนั้น ของเก่ามีอยู่แล้วอย่างไร คงบำรุงรักษาไว้ นี่คือความหมายของ “ปฏิรูป” ซึ่งต่างจาก “ปฏิวัติ” ปฏิวัตินั้นเป็นการยกเลิกของเก่า ส่วนปฏิรูปยังคงรักษาของเก่าในส่วนที่เป็นสิ่งดีงามที่มีอยู่แล้วนั้น แล้วพยายามเพิ่มพูนสร้างสรรค์ให้บังเกิดความถูกต้องงดงามจนถึงที่สุด

เพื่อนผู้สนใจในธรรมทุกท่าน ในขณะที่เราคุยกันนี้ ขอได้โปรดลองนึกดูว่า ฐานธรรมะในใจของเราอยู่ตรงไหนหรือจุดไหน เราจะต่อยอดขึ้นไปอย่างไร จึงจะเป็นพระเจดีย์ที่งามสง่าอันเหมาะสมแก่ชีวิตของเราเอง

เพื่อให้ชัดเจน จะขอยกตัวอย่างสักชนิดหนึ่งว่า “เราจะ
ปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนากันอย่างไร” จากบทสวดมนต์
โองวาทปาฏิโมกข์ ที่ท่านได้สวดกันในการทำวัตรเย็น
ที่ผ่านมา ซึ่งมีความว่า

สัพพะปาปัสสะ อะกะระณัง การไม่ทำบาปทั้งปวง

กุสะลัสสุปะสัมปะทา การทำกุศลให้ถึงพร้อม

สะจิตตะปะริโยทะปะนัง การชำระจิตของตนให้ขาวรอบ

เอตัง พุทธฐานะสาสะนัง ธรรมสามอย่างนี้

เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

เพื่อนทั้งหลายมองเห็นไหมคะว่า การที่เราจะต่อฐานขึ้น
ไปเพื่อให้ถึงยอดนั้น จะเป็นไปได้ได้อย่างไร น่าจะช่วยกันลอง
พิจารณาดู

ข้อแรก การไม่ทำบาปทั้งปวง พุทธบริษัทส่วนมาก
มักจะคิดถึงเฉพาะการไม่ทำบาปข้างนอก เช่น ไม่ฆ่าสัตว์
ตัดชีวิต ไม่ทำร้ายร่างกายของผู้อื่น หรือไม่ลักขโมยทรัพย์สิน
อย่างนี้เป็นต้น นั่นเป็นการไม่ทำบาปข้างนอก ซึ่งก็ดีงามอยู่
แล้ว แต่ถ้าจะต่อยอดขึ้นไปอีกสักชนิดหนึ่งก็คือ ควรจะมีการ
ไม่ทำบาปข้างในด้วย

การไม่ทำบาปข้างใน คือ ในขณะที่ไม่ทำบาปข้างนอกนั้น ก็ได้พยายามรักษาจิตภายในเอาไว้ให้สงบนิ่ง ไม่ให้จิตนั้นตกลงไปสู่ความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือความอยากด้วยความมุ่งหวังที่จะได้รับสิ่งใดสิ่งหนึ่งตอบแทนจากสิ่งที่ได้กระทำแล้วซึ่งคิดว่าเป็นความดีนั้น ถ้าหากว่าทำได้ อย่างนี้ การกระทำนั้นก็จะ เป็นบุญอันบริสุทธิ์ถึงขั้นกุศล คือ การทำกุศลให้ถึงพร้อม โดยสามารถรักษาจิตนั้นให้พ้นจากการอยากได้ อยากเอา อยากมี อยากเป็น เพื่อประโยชน์ส่วนตน นี่เป็นการบำเพ็ญกุศลที่ถึงพร้อม เป็นกุศลที่งดงาม สะอาด และบริสุทธิ์

ในขณะที่ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม นี่คือการเลื่อนขั้นหรือต่อยอดพระเจดีย์ของตนเองขึ้นไปทีละน้อย ๆ ในที่สุดก็จะถึงซึ่งการชำระจิตของตนให้ขาวรอบ เพราะจิตที่ไม่ทำบาป ทำบาปไม่ได้ ทำชั่วไม่ได้ มุ่งแต่จะกระทำความดีในสิ่งที่ เป็นกุศล แน่นนอนที่สุดว่าจะต้องพยายามขัดเกลาคความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่เกิดจากตัณหาความอยาก ทะเยอทะยานที่จะให้ได้ ให้มี ให้เป็นเท่ากับผู้อื่น หรือโดยเฉพาะมากกว่าผู้อื่นที่เขามีอยู่ จนเกิดอุปาทานยึดมั่นถือมั่นว่า จะต้องเอาให้ได้ จะต้องเป็นให้ได้

ถ้าหากว่าลดละสิ่งเหล่านี้ลงไปได้ จิตที่เคยดำ ที่เคย
ป่าเถื่อน ที่เคยเห็นแก่ตัว ก็ย่อมจะเป็นจิตที่สะอาด เกลี้ยง
เกลามากขึ้น ๆ จนสามารถเห็นแก่ผู้อื่นได้อย่างเต็มหัวใจ
เหมือนกับเจ้าประคุณท่านอาจารย์ของเรา ที่เราได้มาร่วมกัน
จัดงานเพื่อจะเฉลิมฉลองแบบอย่างอันงดงามอย่างยากที่จะหา
ตัวอย่างเช่นนี้ได้ ดังที่หลายท่านกล่าวว่า ในร้อยปีจะมีสัก
หนึ่งอัจฉริยะ ที่จะบังเกิดขึ้นเพื่อเป็นตัวอย่างให้เรา
ทั้งหลายได้เจริญรอยตาม

นี่เป็นเพียงตัวอย่างสั้น ๆ ในเวลาอันจำกัดว่า คำว่า
“ปฏิรูป” นี้หมายความว่าอย่างไร โปรดนึกถึงโอวาทปาฏิโมกข์
เป็นตัวอย่างว่า เราจะปฏิรูปจากการไม่ทำบาปไปจนกระทั่งถึง
การทำกุศลให้ถึงพร้อม แล้วก็ทำจิตของเราให้ถึงความขาวรอบ
ได้ในที่สุด

ศึกษา

คำที่สอง ก็คือคำว่า “ศึกษา” ขออธิบายตามความเข้าใจของดิฉันว่า **ศึกษาจะต้องเป็นการเรียนให้รู้เรื่อง** ไม่ใช่เพียงแต่เรียนเหมือนนกแก้วนกขุนทองที่จำได้แต่ไม่รู้เรื่อง ต้องเรียนรู้เรื่องของพระพุทธศาสนา เรื่องของธรรมะ ในขั้นแรก ก็เรียนรู้ให้เข้าใจด้วยสมอง ด้วยสติปัญญา จากนั้นก็น้อมนำเข้าสู่ใจ จนเข้าใจด้วยใจ สัมผัสได้ด้วยใจ

เพราะเรื่องของการเรียนพระพุทธศาสนาหรือธรรมะนั้น ต่างจากการเรียนวิชาซึ่งเป็นศาสตร์ต่าง ๆ ในห้องเรียนทุกระดับ การศึกษา การศึกษาธรรมะต้องเรียนด้วยใจ จะต้องเปลี่ยนจากการคิดด้วยสมอง ด้วยโอคิวสูง ๆ นั้น มาเป็นการดู ดูลงไป หยั่งลงไป ด้วยความรู้สึก ความรู้สึกที่จะสัมผัสถึงสิ่งที่เป็น สัจธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงนำมาประกาศแก่บรรดาชาวโลก ที่พระองค์ทรงรำลึกถึงด้วยพระเมตตา อยากให้มีความสุขสงบเย็นทั่วกันทุกคน

การศึกษาธรรมะจึงเป็นการเรียนเข้าไปข้างใน ไม่ใช่เรียน
ข้างนอก เรียนเข้าไปข้างในจนรู้จัก จนเห็น จนประจักษ์ชัด
ที่ใจ จนเข้าถึงสิ่งที่ปรารถนาที่จะเรียน สิ่งที่ปรารถนาจะให้
บังเกิด ให้มีอยู่ สถิตอยู่ในจิตใจได้ในที่สุด

สิ่งที่ต้องการคืออะไร คือความไม่เป็นทุกข์ ความ
สงบเย็น ดับสนิทอยู่เสมอ นี่คือสิ่งที่ต้องการ ดูไปเกิด แล้ว
จะเห็นเอง ทุกข์คืออะไร เกิดจากอะไร แล้วจะดับไปได้อย่างไร
ในนาที่ของความดับที่สำนึกสัมผัสอยู่ในจิตนั้น มันเย็นสักเพียง
ใด สัมผัสความเย็นนั้นเอาไว้ จำเอาไว้ ถืมรสให้นานให้ดูดีเต็ม
สิ่งนี้แหละคือการเรียนให้รู้เรื่อง จนเข้าถึง จนประจักษ์ และ
เป็นการต่อ ยอดให้ขึ้นถึงยอดของพระเจดีย์ไปในตัว

อันที่จริงแล้วก็เชื่อว่า เพื่อนผู้สนใจในธรรมทุกท่านที่นั่ง
อยู่ ณ ที่นี้ หรือไม่ได้นั่งอยู่ในที่นี้ก็ตาม ต่างคงจะได้มีการ
ทดลอง มีการปฏิบัติ มีการศึกษาในลักษณะนี้ จนได้สัมผัส
และมีสิ่งนั้นสถิตเปี่ยมอยู่ในใจมาบ้างแล้ว และย่อมจะเข้าใจ
ความหมายที่กำลังพูดกันนี้

ถ้าหากจะพูดในทางพุทธศาสนาหรือในทางธรรม การ
ศึกษาในลักษณะนี้ก็คือ ต้องมีพร้อมทั้งปริยัติ ปฏิบัติ
จึงจะเกิดปฏิเวธ เมื่อใดที่ถึงพร้อมทั้ง ๓ ส่วน การศึกษา
นั้นจึงจะสมบูรณ์

พุทธศาสนา

มาถึงคำว่า “พุทธศาสนา” ทำไมจึงจะต้องมาปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา ทำไมจึงไม่ไปปฏิรูปการศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม หรือวิศวกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ หรืออะไรต่าง ๆ อีกมากมาย

คำตอบก็คือ เพราะว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาของการพัฒนา เป็นยอดของการพัฒนา หรือจะบอกว่าเป็นสุดยอดของการพัฒนาก็ได้ ตั้งแต่ระดับศีลธรรมจนถึงระดับปรมาตมธรรม หรือตั้งแต่ระดับโลกียธรรมจนถึงระดับโลกุตระธรรม พัฒนาได้ทั้งปัจเจกบุคคลและสังคม พัฒนาจากความไร้สมรรถภาพไปสู่ความเป็นผู้มีศักยภาพ ในขณะนี้ ในขณะที่สังคมกำลังมีปัญหาวงศ์ที่ทุกท่านทราบดี นี่เป็นช่วงเวลาวิกฤตของชีวิต ทั้งส่วนบุคคลและทั้งของสังคม เราจะเอาอะไรเล่ามาเป็นรากฐานของการพัฒนา ที่จะทำให้ปัญหาต่าง ๆ ที่

เกิดขึ้นนี้คือคล้ายด้วยความเรียบร้อย ด้วยการประสมกลมกลืนกันทุกฝ่าย ไม่ต้องหักล้าง ไม่ต้องเบียดเบียน ไม่ต้องทำลายกัน จะมีสิ่งใดนอกจากธรรมอันเป็นสัจธรรมนี้เท่านั้น

เมื่อเรามีแก้วอยู่ในมือ มีเพชรอยู่ในมือ แล้วทำไมจึงไม่รู้จักนำมาเจียรระโน ที่จริงท่านเจียรระโนของท่านพร้อมอยู่แล้ว แต่ทำไมเราไม่นำมาเจียรระโนเข้าในดวงใจของเราเพื่อที่จะได้มีเพชรอันล้ำค่านั้นอยู่ในใจ ฉะนั้น จึงต้องพูดกันถึงการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาไม่ใช่การปฏิรูปการศึกษาอย่างอื่น

คุณสมบัติ ขอบพระทานโทษต้องใช้คำว่า “ทุสมบัติ” ทุสมบัติที่ไม่พึงปรารถนานั้น มีอะไรบ้าง ก็เช่น ความอ่อนแอ ความซี้ซลาด ความเกียจคร้าน ความเหลาะแหละโลเล หยาบกระด้าง ความเห็นผิดหรือมิจฉาทิฎฐิ ความฉลาดเทียม ๆ ความไม่รับผิดชอบต่อหน้าที่ ความเห็นแก่ตัว เหล่านี้เป็นต้น คงยอมรับว่า สิ่งนี้คือทุสมบัติที่มันถ่วงความเจริญของบุคคลของสังคม และของชาติบ้านเมืองด้วย ขณะนี้เมื่อมองให้ลึกลงไป ได้เห็นทุสมบัตินั้นกำลังเพิ่มอัตราขึ้นหรือเปล่า แม้จะพยายามแก้ไขกันด้วยวิธีการต่าง ๆ จากข้างนอก แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จอย่างที่ควรจะเป็น กลับกำเริบยิ่งขึ้นทุกที

ขณะนี้จึงถึงเวลาแล้วที่จะต้องหันมาปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา ทั้ง ๆ ที่บุคคลส่วนใหญ่ในประเทศไทยเรียกตัวเองว่าเป็นพุทธบริษัท เป็นชาวพุทธ แต่แล้วได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ได้เข้าใจธรรมะอย่างตรงตามแก่นของหัวใจที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงนำมาสอนแล้วหรือยัง ก็ยัง หรือยังไม่เพียงพอ ดังนั้น ทุสมบัติจึงกำเริบ ส่วนสิ่งที่เป็นคุณสมบัติซึ่งจะช่วยสร้างความมีศักยภาพให้เกิดขึ้นนั้น ยังมีน้อยและกำลังลดลงไปเรื่อย ๆ

คุณสมบัติที่น่าปรารถนาของผู้เป็นพลเมืองของสังคม เช่น ความเข้มแข็ง ความมองอาจกล้าหาญ ความขยันขันแข็ง ความมั่นคงหนักแน่น ความประณีตนุ่มนวล หรือความเห็นถูกต้องที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ความฉลาดแท้ ๆ เพราะฉลาดจากปัญญาที่เกิดจากข้างใน ที่ได้สัมผัสแล้วกับสิ่งที่ เป็นความจริง ไม่ใช่ภาพมายาหรือเป็นความลวง ความรู้จักทำหน้าที่ได้ถูกต้องในทุกกรณี และความเห็นแก่ผู้อื่น เป็นต้น

พูดง่าย ๆ ก็คือว่า พุทธศาสนาสามารถจะพัฒนาความ มีลักษณะนิสัยที่ถ่วงความเจริญก้าวหน้าทั้งของตนเองและสังคม ไปสู่ความมีคุณสมบัติของมนุษย์ที่มีศักยภาพ เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณประโยชน์อย่างสำคัญต่อการพัฒนาตนเองและ

สังคม ตลอดถึงชาติบ้านเมืองและโลกด้วย

แล้วทำไมจึงไม่เป็นอย่างนั้น ก็เพราะขาดการศึกษา พุทธศาสนาอย่างถูกต้องนี่เอง ไม่ใช่เหตุอื่นเลย ศักยภาพ ที่มนุษย์สามารถจะมีได้อย่างสมกับความเป็นมนุษย์จึงขาดและ บกพร่องไป พุทธบริษัทส่วนมากจึงมีชีวิตตกจมอยู่ในปลักของ ปัญหาหรือความทุกข์ จนเกิดความตึงเครียดอย่างพร้อมที่จะ ขาดฝั่งในเวลาใดก็ได้ แล้วยังทำให้เกิดความเข้าใจผิดพลาดไป ว่า พุทธศาสนาไม่สามารถช่วยพัฒนาสังคมได้ ไม่เป็นประโยชน์ มิหนำซ้ำยังถ่วงสังคมอีก ดังที่เราได้ยินหนานหูขึ้นทุกวัน

ความบกพร่องของชีวิตและความเข้าใจผิดเช่นนี้เกิดขึ้น เพราะไม่ได้ศึกษาพุทธศาสนาให้ถูกต้องจึงไม่เข้าใจ เป็นเหตุ ให้ไม่มีพุทธศาสนาหรือไม่มีธรรมะเป็นรากฐานของการดำเนิน ชีวิต อย่างมากจะมีแต่เพียงความรู้ ความเข้าใจ คีล ๕ ว่า อะไร คีล ๘ ว่าอย่างไร มงคล ๓๘ มีอะไรบ้าง รู้แต่ปาก พูดได้บอกได้ แต่ไม่ได้นำมาปฏิบัติจริง ๑

อันนี้แหละจึงทำให้จริยธรรมไม่สามารถบังเกิดขึ้นใน จิตใจได้ ทั้ง ๑ ที่ได้เรียนวิชาพุทธศาสนา วิชาศีลธรรม ใน โรงเรียนตั้งแต่เล็กจนกระทั่งบัดนี้ “บัดนี้” นั้นหมายความว่า โรงเรียนก็ยังคงมีการสอนกันอยู่ แต่การสอนนั้นก็ผิวเผินเพียง

แต่แค่ให้เรียนรู้เรื่องของพุทธประวัติและทฤษฎี แต่ไม่ได้ลึกลง
ไปถึงหัวใจของธรรมะ และไม่มีการฝึกอบรมภาคปฏิบัติให้
เพียงพอ

พัฒนา

“พัฒนา” เป็นคำที่คุ้นหูกันทุกคน แต่อย่างไรจึงจะเป็น
การพัฒนาที่แท้จริง ขอเสนอเพื่อลองพิจารณาดูว่า การพัฒนา
ที่แท้จริงนั้น ย่อมแสดงให้เห็นลักษณะอย่างน้อย ๓ ประการ

ประการแรกก็คือว่า การพัฒนาที่แท้จริงนั้น จะ
ต้องมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะที่มากกว่า
ดีกว่า หรือสูงกว่าเดิม ทั้งปริมาณและคุณภาพ ต้องคู่
กันเสมอ เวลานี้ก็มีอะไร ๆ มากกว่า แต่พูดได้เพียงแค่มาก
กว่า เพราะยังไม่ดีกว่า ยังไม่สูงกว่า ยังขาดคุณภาพ ขณะนี้
เราเพิ่มกันในด้านปริมาณ การที่จะพัฒนาแล้วเน้นที่การเพิ่ม
เพียงด้านปริมาณแต่อย่างเดียว ย่อมมักจะก่อให้เกิดปัญหา
มากกว่า ฉะนั้น จึงควรต้องมีทั้งปริมาณและคุณภาพให้สมส่วนกัน

ลักษณะที่ ๒ ก็คือ มีความเป็นบวกมากขึ้น ความ

เป็น เป็นลบลดลง ที่ว่าบวกมากขึ้นลบลดลง เช่นอย่างไร ก็เช่น
ความเป็นที่น่าพอใจยินดีมีมากขึ้น สิ่งใดที่เป็นความทรमानใจ
ต้องลดลง ถึงจะเรียกว่าบวกมากขึ้น แล้วลบลดลง

ลักษณะที่ ๓ การพัฒนาที่แท้จริงจะต้องเป็นไป
เพื่อหมดปัญหา มิใช่เพิ่มปัญหา ข้อนี้เชื่อว่าสาธุชน
ทุกท่านทราบดีอยู่

สิ่งที่พึงสังวรเกี่ยวกับเรื่องของการพัฒนาก็คือ การ
ไม่พัฒนาหมายถึงความตาย ทำไมจึงว่าการไม่พัฒนาหมายถึง
ถึงความตาย ก็เพราะว่า สิ่งมีชีวิตใดหยุดพัฒนา ไม่ว่าจะ
เป็นต้นหมากกรากไม้ หรือว่าสัตว์ หรือว่าคน เมื่อใดที่หยุด
พัฒนาคือการหยุดออกงาม หยุดเจริญเติบโต ก็หมายถึงความ
สิ้นสุดหรือความตายของชีวิตนั้น แต่เผชิญสิ่งที่ทรमानก็คือว่า
มันไม่ใช่ความตายจริง ๆ มันยังหายใจอยู่ แต่มันตายแล้ว
เพราะว่าหยุดการพัฒนาแล้ว ก็หมดคุณค่าของชีวิต มีอยู่ก็
เหมือนไม่มี ถ้า “มีอยู่ก็เหมือนไม่มี” ในความหมายของธรรมะ
คงดีมาใช้ใหม่ คงดีมากที่สุด แต่เนี่ยเผชิญไม่ใช่อย่างนั้น มัน
ตรงกันข้าม

การไม่พัฒนาหมายถึงความตาย ก็หมายถึงความตาย
ทั้งที่ยังมีลมหายใจอยู่ คือตายทั้งเป็น แต่การพัฒนาที่ถูก

ต้องจะนำไปสู่การตายเสียก่อนตาย ตามที่เจ้าประคุณท่าน
อาจารย์ท่านได้นำมาสอนพวกเราอยู่เสมอ ๆ ตายเสียก่อนตาย
เถอะ แล้วถึงเวลาตายจริง ๆ ของร่างกายนั้น ไม่มีความ
หมาย ไม่มีความหมายว่าตายหรือไม่ตาย เพราะว่าตายมา
นานแล้วด้วยใจ ตายจากความทุกข์ ตายจากปัญหา ตายจาก
ความโลภ โกรธ หลง ตายจากอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น
ทั้งปวง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือตายจากความยึดมั่นถือมั่นใน
อัตตาหรือตัวตนนี้นั่นเอง

ชีวิต

คำสุดท้ายก็คือคำว่า “ชีวิต” ชีวิตคืออะไร ชีวิตคือองค์
รวมของรูป-นาม หรือกาย-จิต ที่ต้องทำงานร่วมกันอย่าง
ที่จะแยกจากกันไม่ได้จึงจะมีสิ่งที่เรียกว่าชีวิต ถ้าหากว่าแยก
จากกันเมื่อใด สิ่งทีเรียกว่าชีวิตก็หมดไป มันอาจจะยังมี
ลมหายใจอยู่ แต่ว่าไม่มีความหมาย เพราะมันไม่เป็นชีวิต
มันขาดชีวิตชีวา

ความจริงเกี่ยวกับชีวิต ที่จะขออนุญาตเสนอเพื่อให้
ลองรับไว้พิจารณา ประการแรก ชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนา
และพัฒนาได้ทั้งภายนอกและภายใน การพัฒนาชีวิตคือ
อย่างไร ก็คือจะต้องทำให้ดีขึ้น ให้สูงขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่ให้มี
อายุยืน อายุยืนอยู่เฉย ๆ โดยปราศจากการพัฒนาหามีค่า
ไม่ ชีวิตจึงเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนาและพัฒนาได้ พัฒนาเมื่อใด
เห็นผลเมื่อนั้น พัฒนาได้ทั้งภายนอกและภายใน เพื่อให้ดีขึ้น
ให้สูงขึ้น

เพราะฉะนั้นการพัฒนาที่จะทำอะไรให้ดีขึ้น ให้สูงขึ้น
แน่นอน ไม่ใช่ของง่าย เป็นของยากลำบากอย่างยิ่ง จึงต้องมี
การต่อสู้ การต่อสู้ข้างนอกนั้นทุกท่านคงทราบดี เราต่อสู้เพื่อ
ความมีครอบครัวที่อยู่ร่วมกันอย่างอบอุ่น ร่วมเย็นเป็นสุข เรา
ต่อสู้เพื่อจะมีกิจการงานที่มั่นคง เจริญรุ่งเรือง เราต่อสู้เพื่อที่จะ
มีฐานะ มีตำแหน่งในสังคมที่ดงาม คนจดจำได้ สิ่งเหล่านี้
ไม่ใช่สิ่งที่ได้มาง่าย ๆ ต้องกระเสือกกระสน ต้องดิ้นรน ทั้ง
กำลังกาย กำลังใจ กำลังสติปัญญาทุกอย่าง และถ้าไม่มีธรรมะ
เป็นรากฐาน ก็เหมือนถูกเผาไหม้เกรียมอยู่ตลอดเวลา นี่เป็น
การต่อสู้ข้างนอก

การต่อสู้ข้างนอกที่มันโหม้เกรี้ยวเพราะอะไร ก็เพราะ
ไม่ได้ฝึกการต่อสู้ข้างใน หรือการต่อสู้ข้างในที่ได้ดำเนินไปนั้น
มันไม่ถูกต้อง มันยังเต็มไปด้วยความ “จะเอา” มันไม่ใช่เป็น
ความ “จะให้” หรือยอมปล่อยยอมวาง

เพราะฉะนั้นชีวิตเป็นสิ่งที่ต้องพัฒนาและพัฒนาได้
ชีวิตนั้นจึงต้องต่อสู้ ถ้าต่อสู้ถูกต้อง การพัฒนานั้นก็จะเป็น
การพัฒนาซึ่งมีผลที่ชุ่มชื่นใจ

ความจริงข้อที่สองเกี่ยวกับชีวิตก็คือ เรื่องทั้งหมดของ
ชีวิตและทุกอย่างที่เกี่ยวกับชีวิต ขึ้นอยู่กับสิ่งที่เรียกว่า
“จิต” เพียงสิ่งเดียว เพราะฉะนั้นก็คงจะพอมองเห็นแล้วว่า
เมื่อจะพัฒนาชีวิต สิ่งสำคัญที่สุดที่จะต้องพัฒนาก่อนอื่นก็คือ
จิต พัฒนาจิตให้เป็นจิตที่เจริญ เจริญด้วยอะไร พุคสัน ๆ ก็
คือ เจริญอยู่ด้วยความสะอาดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง
ทั้งปวง เจริญอยู่ด้วยความสว่าง แล้วก็เจริญอยู่ด้วยความสงบ
เยือกเย็นผ่องใส อันบอกได้ว่าเป็นยอดปรารถนาของชีวิต

ความจริงที่สามก็คือ ชีวิตดำรงอยู่ด้วยหน้าที่ของ
ชีวิต ถ้าปราศจากหน้าที่ก็คือความตาย อย่างที่เราได้ยิน
คำถามว่า “มีอะไรให้ฉันทำบ้าง จะได้ช่วยกัน” นั่นแหละคือ
อยากมีหน้าที่ เพราะรู้ว่าถ้าเรามีหน้าที่แล้ว เราสนุก เรามี

ค่า เราเป็นคนที่มีความหมายแก่เพื่อนฝูงในกลุ่มนั้น ในสังคมนั้น

ฉะนั้น ชีวิตของมนุษย์ หรือแม้แต่ชีวิตของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ จึงดำรงอยู่ด้วยหน้าที่ของชีวิต ทำให้ชีวิตนั้นมีความรู้สึกมั่นคง อย่างที่เจ้าประคุณท่านอาจารย์ใช้คำว่า “เคารพตัวเองได้ ใหว่ตัวเองได้” ถ้าปราศจากหน้าที่ก็คือความตาย

ความหมายของชีวิตตามภาษาคน ก็คือสิ่งที่ยังไม่ตาย ถ้าเราเห็นต้นไม้เจริญงอกงามอยู่ เราก็บอก แหม! ต้นไม้นี้สดชื่น มันมีชีวิตดีนะ น่าดู ถ้าเห็นสุนัขปุกปุยน่ารัก แหม! เจ้าสุนัขตัวนี้น่ารัก ดูมันมีชีวิตชีวาเร่าแรง เพราะฉะนั้นความหมายในภาษาคนก็คือ เห็นสิ่งใดที่ดูยังงอกงาม ก็จะบอกว่า สิ่งนั้นยังไม่ตาย คืองอกงามในด้านของวัตถุประสงค์

แต่ภาษาธรรมบอกว่า ความยังไม่สูญสิ้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์นี้แหละ คือความหมายของคำว่า “ชีวิต” ถ้าชีวิตใดได้ทำลายชีวิตของตนเอง จนกระทั่งสูญสิ้นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ นั่นก็คือมองเห็นว่า ไม่เหลือสิ่งใดที่จะเป็นคุณค่าแก่เพื่อนมนุษย์ มีแต่สิ่งที่เป็นปัญหา มีแต่เพิ่มภาระ มีแต่ทำลาย เบียดเบียน อย่างนี้แม้จะมีร่างกายแข็งแรง ลมหายใจก็ยังกระชั้นถี่ แต่นั่นคือชีวิตที่ตายแล้ว

อยากจะขออนุญาตเล่าประสบการณ์ที่พบแล้วก็ประทับใจ
มากให้ฟังสักเล็กน้อย ท่านที่นั่งอยู่ในที่นั่งนี้ถ้าหากว่าท่านใดเคย
มาสวนโมกข์ในระยะสิบกว่าปีนี้ คงจะนึกภาพออก เวลาเจ้า-
ประคุณท่านอาจารย์ท่านจะเดินไปตรงไหน จะนั่งที่ตรงไหน
หรือจะยืนตรงไหนก็ตาม ก็จะมีสุนัขตัวโต ๆ กลุ่มหนึ่งตาม
ล้อมรอบท่าน ชื่อเกย่า กาโย่ กาโม่ กาเย่ ดู้ค อะไรเหล่า
นี้ เกย่าเป็นสุนัขสีนวล เป็นหัวหน้าของเหล่าสุนัขกลุ่มนี้ เขา
จะดูแลสถานที่รอบกุฏิท่านอาจารย์ และแถว ๆ หินโค้งรอบ
บริเวณนี้อย่างเคร่งครัดมาก ถ้าใครเดินผ่านมาก็คจะได้ยินเกย่า
ขู่คำราม ไล่ตาม อย่างนี้เป็นต้น

ดิฉันก็เหมือนกัน เมื่อมาใหม่ ๆ ก็ถูกเกย่าขู่ เहां ไล่
อยู่เป็นเวลาพอสมควร แต่ต่อมาไม่นานนักเราก็เป็นเพื่อนกัน
คือเขาเห็นดิฉันเมื่อไหร่เขาก็ต้อนรับ ไม่มีการเห่า ไม่มีการ
กระโชก

คำวันหนึ่งประมาณใกล้สองทุ่มแล้ว ดิฉันนึกขึ้นได้ว่า มี
สิ่งที่จะต้องกราบเรียนท่านอาจารย์ เพราะเป็นงานที่จะต้องทำ
ในตอนเช้า ถ้าหากว่าจะคอยมากราบเรียนในตอนเช้าก็อาจจะ
ไม่ทัน จึงเดินมาที่กุฏิของท่าน ตรงทางเข้ากุฏิท่านอาจารย์
มีโซ่เล็ก ๆ ห้อยแขวนขวางอยู่ พอดิฉันเดินมาถึง เกย่ามอง

เห็น เขาก็วิ่งมายืนอยู่ตรงหน้าดิฉัน แล้วก็ยืนตรงเฉยอยู่อย่าง
นั้น ไม่เห่า ไม่ขู่ ดิฉันยังจำใบหน้าของเขาได้ ประทับใจมาก
เขาเงยหน้ามองดิฉัน แล้วก็พูดได้ว่าเขายิ้มด้วยดวงตา ส่วน
หางก็กระดิกนิด ๆ ตัวก็เริ่มบิดไปบิดมา เพื่อแสดงว่าเรารู้จัก
กัน เราเป็นเพื่อนกัน แต่ความเป็นเพื่อนจะสำคัญกว่าหน้าที่
ของฉันไม่ได้ เพราะหน้าที่ของฉันในขณะนี้คือผู้ดูแลรักษาความ
ปลอดภัยของท่านอาจารย์ เรียกว่าเกยาเขาเป็นหัวหน้า รปภ.
เพราะฉะนั้นถึงแม้จะเป็นเพื่อนกันก็ตามเถิด จะยอมให้ก้าวข้าม
โซ่เส้นนี้มาไม่ได้

ดิฉันก็บอกเขาว่า เกยา ขอไปกราบท่านอาจารย์หน่อย
นะ มีธุระจะกราบเรียนท่าน เขาก็คงมอง ยิ้ม แล้วก็บิดตัวไป
มา กระดิกหางน้อย ๆ อยู่อย่างนั้น เป็นที่ประทับใจดิฉัน
มาก ยังจำได้แม้เวลาจะผ่านไปหลายปีแล้ว จนกระทั่งท่าน
สิงห์ทองซึ่งเป็นพระอุปัฏฐากของท่านอาจารย์ได้ยินเสียง ท่าน
ก็เลยเดินออกมาดู แล้วก็ร้องเรียกเกยา เกยาจึงถอยห่าง
ออกไป

สิ่งที่ทำให้ดิฉันประทับใจก็คือ เพื่อนก็เพื่อนเถอะ ถึง
จะเป็นมิตรก็เป็นมิตรเถอะ แต่หน้าที่ต้องสำคัญว่า นี่คือนิสัย
ที่ทำให้เราจำเกยาได้ เกยามีชีวิตที่พัฒนาขึ้นมาจากความเป็น

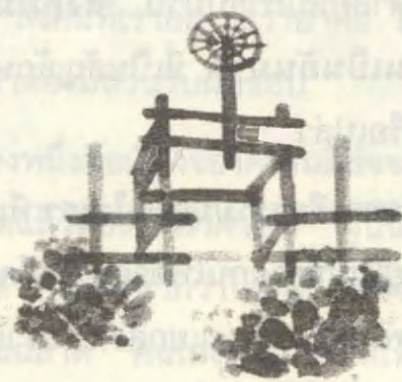
ลูกสุนัขที่รู้จักเห่า รู้จักกิน รู้จักเล่น รู้จักนอน พอหนุ่มขึ้น
มาก็รู้จักสืบพันธุ์ ถ้าเกയാเป็นเพียงเท่านั้น เราคงจะไม่กล่าว
ถึงเขา จำไม่ได้ ลืมเขาไปแล้ว เหมือนสุนัขอีกตั้งร้อยตัวที่ได้
เคยพบมา แต่นี้จำได้ เพราะมันเกี่ยวพันกับเรื่องของชีวิต เรื่อง
ของการพัฒนา เรื่องของหน้าที่ แม้ว่าจะจะเป็นเพียงสุนัขตัวหนึ่ง
แต่เมื่อเขารู้จักพัฒนาตัวเขา และพัฒนาอย่างถูกต้อง เคารพ
หน้าที่สำคัญยิ่งกว่าสิ่งใด ชีวิตของเขาจึงไม่ตาย

ขอเล่าถึงเกยาต่ออีกชนิดหนึ่ง เกยาลิ้นชีวิตไปหลายปีแล้ว
ตอนที่เขตาย ดิฉันไม่อยู่ มีธุระต้องไปกรุงเทพฯ กลับมาก็
ทราบว่เกยาไม่อยู่แล้ว ได้ไปกราบเรียนถามท่านอาจารย์ว่า
เกยาเป็นอะไร ท่านเล่าว่า วันนั้นมีการตัดต้นไม้ใหญ่ไม่ไกล
จากม้าหินที่ท่านอาจารย์นั่ง ในขณะที่กำลังตัดต้นไม้ เกยา
เผชิญเดินไปแถวนั้น แล้วต้นไม้ก็ล้มพาดอย่างรวดเร็วและแรงลง
มาบนตัวเกยาพอดี เกยาลิ้นกับสลบไปทันที

ต้นไม้ที่ใหญ่ขนาดที่ได้ยินว่าต้องมาช่วยกันยก ๓-๔
คน ก็โปรดนึกดูเถิดว่าต้นไม้ที่นั้นมันจะหนักเพียงใด และอวัยวะ
ภายในของเกยาก็คงจะช้ำชอกไม่มีอะไรเหลือ เขาสลบไปหลาย
ชั่วโมง พอฟื้นก็นอนหายใจระรวยอยู่อย่างนั้นวันหรือสองวันจำ
ไม่ได้แน่ แต่สิ่งที่ท่านอาจารย์เล่าก็คือว่า ไม่ปรากฏเสียงครวญ

ครางจากเกย้าแม่สักแอะเดียว ในวันที่จะสิ้นใจ เขาก็พุงตัว
โซเซลุกขึ้นมา แล้วหันไปมองทางม้าหินที่ท่านอาจารย์นั่ง ซึ่ง
อาจจะมืท่านสิงห์ทองผู้เลี้ยงดูเขาอยู่ใกล้ ๆ แลวนั้นด้วย เขา
มองแล้วก็ล้มตัวลงนอนสิ้นลม ท่านอาจารย์ได้พูดแถมอีก
ประโยคหนึ่งว่า “มันตายอย่างผู้ปฏิบัติธรรม” หมายความว่า
อย่างไรก็ลองนึกดูเองก็แล้วกัน เพราะฉะนั้นแม้ร่างกายเกย้า
จะตายไปแล้ว แต่เขาหาได้ตายไม่ เขายังคงมีชีวิตอยู่จนบัดนี้
นี่คือความหมายของชีวิต พัฒนา หน้าที่ มันมีส่วน
สัมพันธ์กันอย่างไร

ความพิรุณทางศีลธรรม

ขออนุญาตพูดต่อไปว่า แล้วเพราะเหตุใดหรือเนื่องเพราะอะไร จึงต้องมาพูดกันถึงเรื่องการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต ก็อยากจะขอพูดแต่เพียงสั้น ๆ ว่า ถ้อยคำที่ท่านอาจารย์ใช้ซึ่งดิฉันเห็นว่าเป็นถ้อยคำที่คมคายมาก ก็คือว่า ในระยะเวลาสักสิบกว่าปีมานี้ **สังคมมีความพิรุณทางศีลธรรมเกิดขึ้นเป็นอันมาก** นี่เป็นสัญลักษณ์แสดงว่าสังคมกำลังจะวิปริตหรือเปล่า

ความพิรุณทางศีลธรรมมีอะไรให้เราเห็นบ้าง ถ้าหากว่าจะขอให้ท่านที่อยู่ในที่นี้ช่วยกันให้ตัวอย่าง ก็คงจะมีเป็นสิบเป็นร้อย อาจจะได้ถึงพันก็ได้ ถ้าจะแยกลงไปในรายละเอียด แต่ถ้าพูดอย่างรวม ๆ นั้นก็คือ คำว่า “ฉลาด” และ “โง่” ถูกใช้อย่างเบี่ยงเบนเป็นอันมาก เช่น ผู้ใดสามารถทำการทุจริตได้

มาก ๆ ได้มากกว่าเขา จนรวยกว่าเขา ใหญ่กว่าเขา ผู้นั้นได้
ชื่อว่าเป็นคนฉลาด เคยได้ยินไหมคะ นี่เปียงเบนแล้วหรือเปล่า
ผู้ใดถือว่าความสุจริตนี้แหละคือเกียรติศักดิ์ของความ
เป็นมนุษย์ ผู้นั้นถูกตราหน้าว่าเป็นคนโง่ นี่คือการ
พิรุณทางศีลธรรม

ฉะนั้น ความหมายของความฉลาดหรือความโง่ หรือ
คนฉลาดกับคนโง่กำลังถูกเปียงเบนไปเป็นอันมาก และการ
เปียงเบนนี้แสดงถึงความเป็นบวกหรือความเป็นลบ ความเจริญ
หรือความเสื่อมของสังคม นี่เป็นสิ่งที่ทุกคนคงจำเป็นต้องคิด
และเชื่อว่าเรากำลังคิดกันอยู่ แต่ยังไม่มองเห็นหนทาง อาจ
จะนึกว่าเราเป็นเพียงแคंपัจเจกบุคคล แต่เราต้องคิด เพราะนี่
คือสังคมของเรา สังคมที่เราอยู่ ที่เราอาศัย ในขณะที่เรายังมี
ลมหายใจอยู่ เราต้องมีส่วนรับผิดชอบ

อีกตัวอย่างหนึ่งคือเรื่องของความมีสติจะ ถ้าใครรักษา
สติจะเอาไว้ พูดแล้วต้องรักษาคำพูด ผู้นั้นกลายเป็นคนโง่
ไม่รู้จักเอาตัวรอด แต่ถ้าหากว่าใครพลิกพลิ้ววาจาจนไร้สัตย์
กลับกลายเป็นคนฉลาด คนเก่ง เราคงได้เห็นแล้วจากภาพ
จากข่าวที่เสนอผ่านสื่อมวลชนที่ปรากฏให้เห็นอยู่บ่อย ๆ จึง
ขอยกตัวอย่างง่าย ๆ สั้น ๆ เพียงเท่านี้

ความพิรุณทางศีลธรรมกำลังรุนแรง และมีอัตราสูงมากขึ้นทุกที ๆ อย่างชนิดที่ยิ่งกว่าน่าเป็นห่วง มันน่าสยดสยองเมื่อคิดว่าวันหนึ่ง วันสุดท้ายจะมาถึงเมื่อไหร่ ถ้ายังคงปล่อยไว้ให้มันเป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไป

การศึกษาที่มีจริยธรรมเป็นรากฐาน

อีกประการหนึ่งที่เราจำเป็นต้องพูดถึงถึงเรื่องนี้ ก็เพราะเสียงสพประมาทธรรมะหรือพุทธศาสนา ดังที่กล่าวมาแล้ว เช่น “พระพุทธศาสนานี้ช่วยสังคมไม่ได้ ถ่วงความเจริญ ไม่มีประโยชน์อะไร” นี่ดิฉันถือว่าเป็นการสพประมาทคุณค่าของธรรมะที่เป็นประทีปส่องทางชีวิต เรารู้ว่าธรรมะเป็นสัจธรรม แต่ไม่เคยมีใครให้โอกาสธรรมะ ไม่ให้โอกาสให้มีการประกาศธรรมในรัฐสภาเลย มีแต่ประกาศอย่างอื่นที่แสดงศักดิ์ดาของอวดตา ไม่เคยมีใครให้โอกาสธรรมะได้แสดงถึงความมีเกียรติศักดิ์ที่แท้จริงของมนุษย์ มีแต่พยายามย่ำยีธรรมะด้วยความไม่รู้ของตน

กฎหมายต่าง ๆ ที่ตราขึ้นมา จะก่อนหรือหลัง หรือปัจจุบันก็ตาม ยากนักที่จะเห็นสักประโยคที่จะบอกว่า **ต้องมีจริยธรรมเป็นรากฐานของชีวิต** โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็น

รากฐานของการศึกษา เพราะการศึกษาคือการพัฒนาคนให้
เป็นมนุษย์ หรือพัฒนาคนให้เป็นคนจริง ๆ ไม่มีเลย อย่างดี
ก็รับรองพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนาประจำชาติ หรือว่าเป็น
ศาสนาของเรา รับรองทำไม ไม่จำเป็นต้องรับรอง พุทธศาสนา
รับรองตัวเองมานานแล้ว ยืนอยู่ได้มาตั้ง ๒,๕๐๐ กว่าปี โดย
ไม่ต้องมีใครมารับรอง

ทำไมไม่ตราลงไปว่า จะต้องมีการจัดการศึกษา
ที่มีจริยธรรมหรือธรรมะเป็นรากฐานของการศึกษา เพื่อ
จะได้ทำคนให้เป็นมนุษย์ ช่วยกันสร้างสังคมให้ร่มเย็น
เป็นสุข นี่ต่างหากคือสิ่งที่ควรกระทำ ถ้าทำอย่างนี้ได้เมื่อใด
นั่นแหละคือการแก้ปัญหาที่ถูกจุด แม้จะต้องใช้เวลาเพื่อรอคอย
สัก ๒๐ ปี เพราะเรื่องของการศึกษาไม่เหมือนกับการหุงข้าว
ยกขึ้นตั้งไฟก็อาจจะสุกกินได้ภายในไม่ถึง ๑ ชั่วโมง แต่เรื่อง
นี้จะต้องรอเวลาอย่างน้อยสัก ๒๐ ปี เพราะกว่าคนคนหนึ่ง
จะเจริญเติบโตขึ้นมาเพื่อทำประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองนั้น ต้อง
ใช้เวลา

ถ้าหากว่ารอคอยอย่างนี้ได้ ยอมนำจริยธรรมมาเป็น
รากฐานของการศึกษาได้ ย่อมจะมองเห็นหนทางว่าปัญหา
ที่เกิดขึ้นทุกวันนี้มัน สามารถแก้ได้ หากแม้มันวิกฤตจริง ๆ

แก้อยังไม่ได้สมความปรารถนาร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ก็ยังจะมองเห็นว่า ทุกคนได้ร่วมมือกันแก้ปัญหาด้วยความยิ้มแย้มแจ่มใส ด้วยความเห็นใจซึ่งกันและกัน เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ไม่ใช่แก้ปัญหาอย่างเป็นศัตรูกัน แล้วก็เบียดเบียนกัน แกร่งแย่งทำลายล้างกัน เพื่อจะได้เกียรติยศหน้าตามากกว่า

นี่เพราะอะไร ผลที่จะเกิดขึ้นไม่ว่าทางบวกหรือทางลบก็ตาม มันเกิดขึ้นตามกฎอิทัปปัจจยตา เมื่อสพประมาทธรรมะ สพประมาทศาสนา สพประมาทธรรมชาติที่สร้างมนุษย์ขึ้นมา ผลก็คือวิฤตการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อเปลี่ยนเหตุปัจจัยเสียเมื่อใด นำธรรมะออกมาเป็นประทีปส่องทาง ผลก็คือความร่มเย็นเป็นสุข

นี่จึงเป็นสิ่งที่ทำให้เราจะต้องมาพูดกันถึงเรื่องของการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต เพื่อให้เกิดความถูกต้องขึ้นในชีวิต มิฉะนั้นมันจะไม่มีประโยชน์อะไรที่เราจะมีชีวิตอยู่ไปวันหนึ่ง ๆ แล้วก็ตีหมาพิษ ถูกเผาไหม้เกรียมหรือตายทั้งเป็น เพื่ออะไร โลกนี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาเพื่อสิ่งนั้น จึงขอบอกว่า ภาวะบีบคั้นของสถานการณ์ในขณะนี้ มันทำให้จำเป็นที่เราจะต้องพูดกัน

ได้อะไรจากการปฏิบัติ

ขออนุญาตข้ามไปพูดถึงว่า แล้วเพื่ออะไร ที่เรามาพูดถึงกันในวันนี้ เราจะได้อะไร จะได้จริงหรือไม่ได้จริง ๆ ก็ขออนุญาตเสนอเอาไว้เพื่อช่วยกันคิดต่อ ถ้าแต่ละคนคิดต่อ หนึ่ง เป็นสอง สองเป็นสี่ สี่เป็นแปด นั่งกันอยู่ที่นี้คิดว่าหลายร้อย เท่านี้เราก็รวมกันได้เป็นพัน ๆ ได้กันเป็นหมื่น ๆ นี้ก็น่าชื่นใจพอแล้ว ขอให้เราร่วมกันตรงนี้

ประการแรก ที่เราพูดกันนี้ ถ้าได้มองเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรจะทำและน่าจะทำ ก็ควรจะต้องได้ช่วยกันปฏิบัติ ความรู้สึกดี ๆ สิ่งดี ๆ ที่ยังคงาม ที่ยังเหลือหลงอยู่ในใจของเรา หรือในใจของมนุษย์ที่ยังไม่หมดเสียทีเดียว

ยังเหลือหลงอยู่ ก็จะได้ช่วยกันปฏิรูปให้เกิดเป็นพลัง
สร้างสรรค์ สิ่งดีงามที่กำลังจะหาย ละลายไปจากสังคมและ
จากชีวิต สิ่งดี ๆ งาม ๆ เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความดี
ความถูกต้องพอดีที่เกิดประโยชน์ ความมีน้ำใจเอื้อเพื่อเกื้อกูล
กัน ความประณีตงดงาม ความสะอาดบริสุทธิ์ เหล่านี้
เป็นต้น ให้กลับฟื้นคืนชีวิตขึ้นมาสู่ความเป็นปกติของสังคม
ของชีวิตคนต่อไป

ประการที่สองที่คิดว่าจะเกิดขึ้นก็คือ **ความมีชีวิต
ที่เยือกเย็นและเป็นประโยชน์อยู่ทุกขณะ** นี่คือการ
ประสงค์ ความมุ่งหมายของเจ้าประคุณท่านอาจารย์สวนโมกข์
ท่านปรารภรณาเหลือเกินที่จะเห็นชีวิตทุกชีวิตนั้น เป็นชีวิตที่
เยือกเย็นอยู่ด้วยความสุข ความสงบ ความอímเอิบเบิกบาน
เฉพาะตัว และเป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ให้ทุกขณะ นี่คือการ
ความมีคุณค่าของชีวิต ของความเป็นมนุษย์ ถ้าปราศ-
จากสิ่งนี้แล้ว อยู่ไปทำไม มีชีวิตอยู่ทำไม เพื่ออะไรกัน

ประการที่สามก็คือ **เพื่อการมีสังคมมนุษย์ที่มีความ
กล้าหาญทางจริยธรรม** เพื่อก่อเกิดสถานติในสังคม ใน
ความรู้สึกส่วนตัว รู้สึกว่า จริยธรรมกำลังถูกเหยียบย่ำเกือบ
จะยับเยินอยู่แล้วในขณะนี้ พูตกันไม่รู้เรื่อง เรื่องของจริยธรรม

เก็บเอาไว้ก่อน เพราะมันไม่เห็นผลทันตาเห็น ไม่ผลิผลออกมาเป็นเงินเป็นทอง เป็นดาวเป็นเดือน จริยธรรมกำลังถูกเหยียบย่ำ แต่ถ้าหากว่าเราช่วยกันปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาชีวิตให้ถูกต้อง ก็เชื่อว่าเราจะมีสังคมมนุษย์ที่มีความกล้าหาญทางจริยธรรม เพื่อก่อให้เกิดศานติร่วมกันในสังคมได้

ประการต่อไปก็เพื่อให้มนุษย์สามารถเผชิญความแก่ได้อย่างสง่า เผชิญความเจ็บได้อย่างสบาย และเผชิญความตายได้อย่างสงบ เพราะมีอิสรภาพสูงสุด เนื้อสมมุติพันธะทั้งปวง มนุษย์ส่วนใหญ่รู้สึกเหมือนกับว่า ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นศัตรูตัวร้ายที่คุกคามความสุขของเราเหลือเกิน ไม่อยากแก่ก็ต้องแก่ ไม่อยากเจ็บก็ต้องเจ็บ ไม่อยากตายก็ต้องตาย แต่ใครเล่าที่จะหลีกเลี่ยงพ้นกฎธรรมดอันเป็นกฎธรรมชาตินี้ได้ แต่ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าเป็นกฎธรรมชาติ ก็ยังพากันออกสู้ขวัญหาญ ตระหนกตกใจ พอมองเห็นสภาพที่กำลังแก่แล้วก็ตกใจ เจ็บก็ตกใจ จะตายยิ่งกลัวตัวสั่นอย่างนี้ไม่ใช่ชีวิตที่สงบเย็นและเป็นประโยชน์

แต่ถ้าหากว่าศึกษาพุทธศาสนาให้ถูกต้อง จากปริยัตินำมาให้เกิดการปฏิบัติ แน่นอน ปฏิเวธที่เกิดขึ้นย่อมทำให้

สามารถเผชิญความแก่ได้อย่างสง่า เผชิญความเจ็บได้อย่าง
สบาย เผชิญความตายได้อย่างสงบ เพราะรู้แล้วว่าสิ่งนี้มัน
เป็นสิ่งที่ธรรมดาที่มนุษย์ทุกคนต้องพบ เพราะในใจของผู้นั้น เป็น
ผู้ที่มีความเป็นไท มีอิสรภาพสูงสุดเหนือสมมุติพันธะทั้งปวง ไม่
ว่าสิ่งใดที่สมมุติกันว่า เป็นพันธะ เป็นความเกี่ยวข้อง เป็น
ความผูกพัน เป็น “ของฉัน” มันล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่สมมุติ มัน
หาใช้สิ่งจริงไม่ จะไม่มีความกลัวว่าจะตาย จะพრაกไปจาก
สิ่งที่รักหรือสิ่งที่พอใจ หรือสิ่งที่หวงแหน มันเป็นแต่เพียงสิ่ง
สมมุติ เข้ามาเกี่ยวข้องกันตามเหตุปัจจัย ในลักษณะอาการ
ของความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป เป็นธรรมดาอย่างนั้นเอง

นอกจากนี้ก็เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่
ได้อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ ด้วยความรักและกตัญญู
ต่อธรรมชาติ จนเกิดความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะ
คืนความเป็นธรรมชาติให้แก่ธรรมชาติ ซึ่งอันนี้เชื่อว่าเรา
ทั้งหลายสำนักกันดี ในปีนี้อากาศวิปริตเป็นที่สุด ไม่ว่าจะเป็น
ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน โดยเฉพาะฤดูร้อนไม่ว่าจะถิ่นไหน
ทั้งนั้น ต่างก็บ่นว่า แห่ม! ร้อนเหลือเกิน ไม่เคยร้อนเหมือน
อย่างนี้ ทำให้พอจะเข้าใจได้ว่า ที่มีชาวคนตายเพราะทนความ
ร้อนไม่ไหว มันเป็นอย่างนี้เอง

นี่มันเกิดขึ้นได้อย่างไร ถ้าไม่ใช่เพราะความใจร้าย ความ
อกตัญญูของคนบางคนหรือหลาย ๆ คน ที่ทำลายธรรมชาติ
ทำลายความเขียวชอุ่ม ทำลายต้นน้ำลำธาร จนกระทั่งกลายเป็น
ความแห้งแล้ง และผลก็เกิดขึ้นตามกฎที่ปัจจัยตา อย่าง
ที่ได้พบกันแล้วในเรื่องความวิปริตของอากาศในปีนี้ ในทำนอง
เดียวกัน ขณะที่มนุษย์มีความรัก มีความกลมกลืนกับ
ธรรมชาติ สิ่งนี้จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้มนุษย์สามารถเรียนรู้
อย่างเข้าถึงแก่นแท้ของธรรมะได้ง่ายขึ้น แล้วยังเป็นผลให้มนุษย์
ได้รอดพ้นจากการตกเป็นทาสของวัตถุนิยม ที่เป็นเหตุให้เกิด
วิกฤตการณ์แก่ตนเอง แก่สังคม และแก่โลก

ประการสุดท้ายก็เพื่อให้มนุษย์ได้ประจักษ์ใน
ความจริงว่า แท้ที่จริงแล้ว มนุษย์เกิดมาเพื่อเป็นเพื่อน
กัน มีความแก่ ความเจ็บ ความตายเหมือนกัน มีชีวิตที่ถูก
บีบคั้นด้วยอำนาจของกิเลส ความโลภ ความโกรธ ความหลง
ด้วยอำนาจของตัณหาอุปาทานเหมือนกัน และทุกคนต่างก็
ปรารถนาชีวิตเย็น ไม่เป็นทุกข์เหมือนกัน แล้วจะคอยมา
ประหัตประหารกัน เบียดเบียนกัน ทำลายล้างกันทำไม ทำไม
จึงไม่เกิดมาด้วยความรู้สึกที่ว่า เราเกิดมาเพื่อให้แก่กันและ
กัน ไม่ใช่เกิดมาเพื่อจะเอา หรือมาตัดดวงจากกันและกัน

ด้วยการเบียดเบียนกันด้วยประการต่าง ๆ

หากสามารถปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนาได้อย่างแท้จริง ก็เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ย่อมจะบังเกิดผลที่พึงประสงค์ทั้งในชีวิตส่วนตัว และชีวิตของสังคมเป็นแน่นอน

วิธีปฏิบัติ

การปฏิบัติจะกระทำได้ด้วยวิธีใด ก็มียุ่มาหลายวิธี แต่จะขออนุญาตเลือกพูดเพียงเท่าที่เวลาจะอำนวยให้

วิธีแรกคือ **ด้วยการดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘** ซึ่งเป็นทางดำเนินอันประเสริฐ ที่จะป็นสะพานนำไปสู่ความ สัมฤทธิผลของการปฏิบัติการศึกษาพุทธศาสนา เชื่อว่าเพื่อน ผู้สนใจในธรรมทุกท่านตระหนักในคุณค่าที่เลิศล้ำของหนทาง อันประเสริฐที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประทาน ให้แล้ว

เมื่อประมาณสักสิบกว่าปีก่อน ตอนที่ สปช. มีการ ปรับปรุงการสอนจริยธรรม ท่านที่นั่งอยู่ในที่นี้ซึ่งได้มีส่วนร่วม ในการทำงานนี้ด้วยก็ยอมจะจำได้ คณะผู้บริหารการศึกษา ครู ศึกษานิเทศก์ ผู้เชี่ยวชาญในการเขียนตำรา ได้พากันลงมา สวนโมกข์ราว ๖๐-๗๐ คน มากันถึง ๓ ครั้ง แต่แต่ละครั้ง ก็มาด้วยกัน ๒ อาทิตย์ หรือเป็นเดือนก็มี เพื่อกราบเรียนขอ

คำแนะนำจากท่านอาจารย์ในการปรับปรุงการเรียนการสอน
จริยธรรมแก่เด็ก ๆ แม้ในระดับประถม ว่าควรจะนำหลักธรรม
ข้อใดมาสอน จึงจะช่วยให้เยาวชนสามารถฝึกรอบมใจให้ได้
“สัมผัส” ธรรม

เจ้าประคุณท่านอาจารย์ได้แนะนำให้ใช้อริยมรรคมี
องค์ ๘ ที่แรกนักวิชาการทั้งหลายก็ตกใจ โอ้โฮ! เอาอริยมรรค
มีองค์ ๘ มาสอนเด็ก จะเป็นไปได้อย่างไร เพราะมักจะเป็น
ที่กล่าวขวัญกันว่า เรื่องของอริยมรรค อริยสัจ ๔ ปฏิจ-
สมุพบาท เป็นเรื่องชั้นสูง ลึกมาก ต้องเก็บไว้บนหิ้ง จะนำ
ลงมาพูดกันไม่ได้ เพราะว่าศักดิ์สิทธิ์เกินไป ยากเกินไป แต่
เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านเห็นว่า อริยมรรคนี้แหละเป็น
หนทางอันประเสริฐ แม้ว่าทุกคนจะยังไม่สามารถดำเนินตาม
แนวทางไปได้จนถึงขั้นประเสริฐสุด แต่ก็สามารถเริ่มต้นได้ด้วย
การมีสัมมาทิฐิคือความคิดเห็นที่ถูกต้อง เป็นระดับ ๆ ไป
ตามประสบการณ์ที่ได้รับการฝึกฝนอบรม เช่น การที่เด็กมอง
เห็นว่าการศึกษาเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิต ต้องขะมักเขม้น
ทุ่มเทเวลาศึกษาเล่าเรียน นี่ก็เป็นสัมมาทิฐิในระดับวัยของ
ความเป็นเด็ก ท่านอาจารย์มีวิธีย่อยอริยมรรคทั้ง ๘ องค์
ออกมาในลักษณะที่เด็ก ๆ จะเข้าใจและนำไปปฏิบัติได้

การดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ จะต้องเริ่มต้น
ที่การปรับทิฏฐิเสียก่อน คือ ให้เป็นสัมมาทิฏฐิ ทิฏฐินี้มีความ
สำคัญอย่างยิ่งต่อชีวิตของมนุษย์ จะกระทำการสิ่งใด
ไม่ว่าส่วนตัวหรือส่วนรวม เรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ ถ้า
ไม่อยู่ในหนทางของสัมมาทิฏฐิแล้ว การงานนั้นก็ยาก
ที่จะประสบความสำเร็จ

ทิฏฐิในการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาควรเป็น
เช่นไร ก็คงจะต้องพิจารณาจนเห็นว่า การปฏิรูปนี้เป็นสิ่ง
ที่ถูกต้อง จำเป็น สมควรกระทำ และถึงเวลาแล้วหรือยัง ถ้า
เห็นว่ายังยอมจะไม่มีน้ำใจที่อยากจะทำ ไม่เกิดศรัทธาที่จะปฏิรูป
การศึกษาพุทธศาสนาเพื่อคุณประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

แต่ถ้าได้ปรับทิฏฐิให้เป็นสัมมาทิฏฐิแล้ว ก็จะทำให้เกิด
ความปรารถนาตั้งใจอย่างแรงกล้า อยากจะกระทำให้เกิดผลให้จง
ได้ แล้วสัมมาวาจาก็จะตามมา ด้วยการคิดประชุมปรึกษา
กันว่า จะทำอย่างไรจึงจะมีหนทางในการปฏิรูปการศึกษาพุทธ
ศาสนานี้ให้เป็นไปได้ สัมมากัมมัณตะการกระทำที่ถูกต้อง
เหมาะสมก็จะตามมา สัมมาอาชีวะก็จะดำรงตนอยู่ในหนทาง
แห่งสัมมาทิฏฐิที่ได้ตั้งใจแล้ว ไม่พาดนออกไปนอกทาง สัมมา
วายามะความพากเพียรที่จะกระทำให้ยิ่งขึ้น ๆ ก็บังเกิด

สัมมาสติจะพาให้ระลึกได้ทันทีที่กำลังจะพลาดพลังเถลไถลออกไปนอกทาง สัมมาสมาธิก็จะมั่นคงในการกระทำนี้อย่างไม่ท้อ ไม่ถอยเลยสักก้าวเดียว

พูดอย่างนี้ฟังดูเหมือนกับว่า อริยมรรคแต่ละองค์เกิดมาตามลำดับอย่างขั้นบันได แต่ท่านที่สนใจในเรื่องของ อริยมรรคมาก่อนย่อมทราบแล้วว่า แท้จริงพอสัมมาทิฐิเกิดขึ้นเท่านั้น อีก ๗ องค์ก็ตามมาทันที เพียงแต่อาจจะไม่ปรากฏตัวชัด แต่ก็ซ่อนอยู่ภายในนั่นเอง การศึกษาเรียนรู้ให้เข้าใจ ต้องแท้ถึงความหมาย ตลอดจนการปฏิบัติในเรื่องของอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นเรื่องละเอียด ลึกซึ้ง ที่จะต้องใช้เวลามากทีเดียวในการใคร่ครวญพิจารณา

วิธีที่ ๒๒ การปฏิรูปด้วยการค่อยๆ เพิ่มขึ้นไป หมายความว่าอย่างไร นี่หมายถึงการเริ่มต้นจากฐานที่มีอยู่ จะเป็นฐานเล็กฐานใหญ่แค่ไหนไม่สำคัญ แต่โปรดได้มีการเริ่มต้นที่จะปฏิรูปให้เป็นรูปทรงที่สมบูรณ์ ด้วยการค่อยๆ เพิ่มขึ้นไปให้พอแก่การดับทุกข์หรือแก้ปัญหาก็ให้สามารถแก้ปัญหานั้นได้ในระดับหนึ่ง

ในตอนต้นได้ยกตัวอย่างโอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งเป็นหลักใหญ่ๆ ตอนนี้อาจจะขอแยกย่อยออกมาเพื่อไตร่ตรองพิจารณา

เป็นต้นว่า ชีวิตนี้ต้องการอะไร ถ้าถามคนทั่วไป อ้อ! ต้องการความสุข ที่ทำอะไร ๆ อยู่นี้ก็เพราะต้องการความสุข แสงความสุข ถ้าเช่นนั้นขอเสนอว่า ฐานคือการแสวงหาสุข จึงควรปฏิรูปจากการแสวงหาสุขขึ้นไปสู่การศึกษาเรื่องทุกข์จะดีไหม บางท่านอาจจะบอกว่า เอ้! ทำไมจะต้องเอาทุกข์ขึ้นไปเป็นของสูง เอาสุขไว้ข้างล่างเหมือนเป็นของต่ำ ในความรู้สึกของชาวโลกจะเห็นว่า เรื่องของความสุขเป็นเรื่องสำคัญเพราะต้องตะเกียกตะกายไขว่คว้ากัน แต่ในทางธรรมนั้น เรื่องของทุกข์นี้เป็นเรื่องสำคัญ เป็นเรื่องลึกซึ้งที่จะต้องศึกษา ต้องทำความเข้าใจจนกระจ่างแจ้งถึงลักษณะอาการของความทุกข์

เพราะอะไรจึงพยายามวิ่งหนีไปหาสิ่งที่เรียกว่า “สุข” เป็นเพราะกลัวความทุกข์ใช่ไหม แล้วลองถามกันจริง ๆ แต่ละคน ๆ ว่า ใครได้พบความสุขที่แท้จริงแล้วบ้าง สุขที่ไม่ต้องแสวงหาอีก และใครหนีความทุกข์พ้นบ้าง คือพ้นอย่างชนิดอยู่เหนือ อยู่กับความสะอาด สว่าง สงบ มีบ้างไหมคะท่านผู้โชคดีที่นั่งอยู่ในที่นี้ ยังไม่มีเลย

แล้วทำไมเราไม่ลอง ลองปฏิรูปจากการแสวงหาสุข เปลี่ยนเป็นขึ้นไปสู่การศึกษาเรื่องของทุกข์ ก็เท่ากับว่า เราหันไปเผชิญกับสิ่งที่มันทิ่มแทงเราอยู่ทุกวัน ที่มันทำให้ชีวิตนี้

ปราศจากความสงบ ปราศจากความเย็น ความอึดอึดชุ่มชื้น
เบิกบาน ถ้ามีแต่หันหลังให้หรือวิ่งหนี ก็มีแต่ถูกทิ่มแทง
เหยียบย่ำอยู่อย่างนั้น

เพราะฉะนั้นหน้าที่คือต้องหันเข้าไปสู้ ดูซิว่าสิ่งที่เรียก
ว่าความทุกข์นี่มันคืออะไร หน้าตามันเป็นอย่างไร ดูให้เห็น
ชัด ให้จำได้ แล้วเราก็จะได้รู้จักว่า อ้อ! นี่คือตัวศัตรู หน้า
ตาเป็นอย่างไร ที่นี้จะใช้อาวุธอะไรสู้ ถ้าเราหันไปเผชิญหน้า
รู้จักแสวงหาอาวุธเพื่อสู้ด้วยปัญญา ย่อมมีหวังชนะแน่นอน

หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง มีบางคนชอบขอ ช่างขอจริง เห็น
อะไรอยากได้ ชอบขอไปหมด ขอเงินขอทอง ขอข้าวของ ขอ
ตำแหน่ง ถ้าลองปฏิบัติจากขอทานวัตถุไปสู่การขอทานธรรมะ
บ้างจะดีไหม ขอเล่าเรื่องในพระไตรปิฎก จากสุปปพุทธคุณ
สูตร ซึ่งเล่าถึงสุปปพุทธะผู้เป็นชายยากจนเข็ญใจ ต้องเที่ยว
ขอทาน หน้าซำยังเป็นโรคเรื้อน น่าเกลียดน่าชัง ไม่มีใคร
อยากเข้าใกล้

วันหนึ่งสุปปพุทธะเดินผ่านที่ประชุม เขาเห็นแต่ไกลก็นึก
ว่า เอ๊ะ! นั่นเขาทำอะไรกันนะ มีคนมาชุมนุมกันมากมาย ก็
คิดในใจว่าที่ตรงนั้นคงจะต้องมีการแจกทานกันเป็นแน่ เราควร
จะเข้าไปในที่นั้นเพื่อจะได้รับแจกทานกับเขาบ้าง แต่เมื่อ

สุปปพุทธะเดินไปถึงก็พบว่า เป็นที่ประชุมซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ากำลังจะทรงแสดงธรรมแก่ชนหมู่ใหญ่ที่กำลังนั่งรอกันอยู่อย่างสงบ

สุปปพุทธะก็รู้ว่าที่นี่ไม่ได้มีการแจกทาน เห็นที่จะไม่มีหวัง แต่เขาก็บอกกับตัวเองว่า องค์สมเด็จพระบรมศาสดากำลังจะแสดงธรรมแก่ประชุมชนแห่งนี้ เราเองก็น่าจะได้รับฟังธรรมด้วย คิดดังนั้นแล้ว เขาก็เดินเข้าไปหาที่นั่งอันเหมาะสมแล้วก็นั่งลงเตรียมใจที่จะรับฟังด้วยความสงบเรียบร้อย

ตามธรรมดาเมื่อองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแสดงธรรม พระองค์มักจะทรงตรวจดูก่อนว่า ในบรรดาผู้คนที่มาประชุมกันนี้ จะมีใครที่มีจิตใจซึ่งพร้อมที่จะรับฟังและเข้าถึงธรรมได้บ้าง ในวันนั้นก็ทรงทราบว่ สุปปพุทธะคนนี้มีโอกาสจะเข้าถึงธรรมได้ พระองค์จึงทรงเริ่มแสดงธรรมด้วยอนุပ္พพิททา ว่าด้วยเรื่องทาน เรื่องศีล เรื่องของสวรรค์ เรื่องโทษของกาม คุณของการออกจากกามคือเนกขัมมะ จากนั้นเมื่อทรงตรวจดูอีกครั้งก็ทรงทราบว่า จิตใจของสุปปพุทธะในขณะนี้สะอาดผ่องใส เป็นภาชนะที่พร้อมจะรองรับธรรมะชั้นเลิศขึ้นไปได้อีก จึงทรงแสดงธรรมเรื่องของอริยสัจ ๔

สุปปพุทธะน้อมกายใจรับฟังด้วยความเลื่อมใสศรัทธา

อ่อนโยน ประณีต นุ่มนวล ได้ซึมซับพระธรรมนั้นเข้าสู่ใจของ
ตน จนกระทั่งบรรลุธรรมในระดับหนึ่ง ทำให้เขารู้สึกมีความ
องอาจกล้าหาญขึ้นมาในทันที แต่ก่อนนี้มีความเกรงกลัวด้วย
ความรู้สึกมีความด้อยว่า เราเป็นคนขอทานยากจน เป็นคน
ขี้เรื้อน จะเข้าไปเสนอหน้าใกล้เคียงกับใครก็ระมัดระวัง แต่
พอเขารู้สึกว่ามีความเป็นรากฐานมั่นคงอยู่ในจิตใจเท่านั้น ก็
บังเกิดความองอาจกล้าหาญ จึงลุกขึ้นจัดเสื้อผ้าของตนให้
เรียบร้อย แล้วเดินเข้าไปใกล้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า
กราบนมัสการแทบพระบาท แล้วกราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมเปรียบเหมือนหงายของ
ที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีป
ไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่าคนมีจักษุจักเห็นได้

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มี
พระภาคเจ้า พร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง
ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดจำข้าพระองค์
ไว้ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต” แล้วก็กราบ
นมัสการทูลลา

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสาธุการอนุโมทนาให้

สุปปพุทธะมีความชุ่มชื้น อิ่มเอิบ เบิกบานใจยิ่งขึ้น เขาออกไปได้ไม่นานก็ไปถูกโคแม่ลูกอ่อนขวิดตาย พุทธสาวกบางท่านก็กราบทูลถามถึงคติของสุปปพุทธะว่าเขาไปไหน

พระองค์ตรัสว่า สุปปพุทธะนี้ก็จัดว่าเป็นบัณฑิตได้คนหนึ่ง เพราะเหตุว่าไม่ทำความลำบากให้แก่เราเลยในการที่จะสั่งสอน เมื่อพระองค์ทรงแสดงธรรม สุปปพุทธะก็ฟังอย่างซึ้งซาบจนเข้าใจและเข้าถึงธรรมได้ จึงตรัสว่าไม่ทำความลำบากให้แก่เราเลย นับว่าเป็น “บัณฑิตผู้หนึ่ง” ได้ แล้วพระองค์ก็ตรัสว่า สุปปพุทธะนั้นบรรลุธรรมแล้ว เป็นพระโสดาบันแล้ว

เมื่อได้อ่านพบก็รู้สึกได้ทีเดียวว่า นี่คือตัวอย่างของการปฏิบัติการศึกษาพุทธศาสนาในอีกลักษณะหนึ่ง จากฐานที่ขอขทานที่อาจจะถูกใคร ๆ หมิ่นประมาท ดูถูก แต่ก็สามารถปฏิบัติได้จากการขทานวัตถุไปสู่การขทานอันประเสริฐเสียด้วย คือขทานธรรมะ

หรืออีกตัวอย่างหนึ่งที่ยากขอเสนอในสิ่งที่รู้จักกันดีและพูดถึงกันมาก คือเรื่องของนรก เรื่องของสวรรค์ ใคร ๆ ก็อยากได้สวรรค์ และพยายามหลีกเลี่ยงอย่าให้ต้องตกนรกเลย โดยเฉพาะเวลาจะตาย ขอให้ฉันได้ไปสวรรค์ ลืมนึกไปว่าในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่นี้ทำอะไรไว้เพื่อไปสวรรค์บ้างหรือเปล่า

เรื่องของนรกสวรรค์นี้ แทนที่จะนึกถึงสวรรค์บนฟ้า นรก
ใต้ดิน อย่างที่คุ้นเคยกันอยู่ ก็น่าจะปฏิรูปจากนรกใต้ดินมาเป็น
นรกในใจ สวรรค์บนฟ้ามาเป็นสวรรค์ในใจ ซึ่งส่วนมากในขณะ
นี้ได้ปฏิรูปกันบ้างแล้ว คือรู้ว่าเมื่อใดที่จิตใจร้อนรุ่มเหมือนกับ
ถูกเผาไหม้ นี่คือนรก กำลังอยู่ในนรกแม้จะนั่งอยู่ในห้องแอร์
เมื่อใดที่จิตใจชุ่มชื้นเบิกบาน แม้อยู่ภายในกระท่อมที่อากาศร้อน
แต่ความรู้สึกข้างในนั้น ได้สัมผัสสวรรค์แล้ว ปฏิรูปจากนรก
ใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า มาสู่ความเข้าใจถึงเรื่องของนรกในใจ
สวรรค์ในใจ อย่างที่ปู่ยาตาทวดได้เคยบอกว่า “สวรรค์อยู่ใน
อก นรกอยู่ในใจ” มานานนักหนาแล้ว

จากนั้นก็ลองฝึกปฏิรูปต่อไปถึงนรกสวรรค์ที่องค์สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้าท่านทรงสอนว่า ไม่ได้อยู่ที่อื่นเลย นรก
สวรรค์อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้เอง หรืออีกนัย
หนึ่งก็คือ อยู่ที่อายตนะ ๖ นี้เอง นรกสวรรค์อยู่ที่นี้ ที่มัน
ร้อนคือร้อนข้างในก็ดี หรือเย็นข้างในก็ดี ลองนึกดูว่าเกิดความ
รู้สึกนี้ขึ้นมาเมื่อใด ก็เกิดขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เห็นรูปที่ถูกใจก็
รู้สึกเย็น สบายใจ ชอบใจ ปีติอิมเอิบ เห็นรูปที่ไม่ถูกใจก็
ร้อนรุ่ม กัดคกั้ม ไม่ชอบเลย อยากจะผลัดไสออกไป เพราะ
ฉะนั้นนรกสวรรค์ไม่ได้อยู่ที่อื่น อยู่ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย

ใจ คืออายตนะ ๖ นี้เอง ที่เป็นเครื่องมือซึ่งธรรมชาติให้มาเพื่อการศึกษา ถ้าหากว่ามนุษย์ไม่รู้จักใช้เครื่องมือเหล่านี้ทำการศึกษาให้ถูกต้องอย่างเป็นพุทธศาสตร์ สิ่งนี้ก็จะนำนรกมาสู่ใจ แต่ถ้าสามารถศึกษาได้ถูกต้องอย่างพุทธศาสตร์ อายตนะ ๖ นี้ก็จะนำสวรรค์มาสู่ใจได้ในทุกขณะ

การศึกษาอย่างเป็นพุทธศาสตร์คืออย่างไร ก็คือฝึกพิจารณาใคร่ครวญจนสามารถที่จะมองเห็นและสัมผัสได้ว่า สิ่งที่มากระทบนั้น เป็นเพียง “สิ่งสักว่าเช่นนั้นเอง” เกิด-ดับ เกิด-ดับ อยู่เช่นนั้นเอง ถ้าเห็นเช่นนั้นอยู่ทุกขณะ สิ่งนั้นจะไม่มีอิทธิพลทำให้เกิดอารมณ์ที่พอใจหรือไม่พอใจ ไม่ต้องเป็นนรก ไม่ต้องเป็นสวรรค์ แต่เป็นความปกติสุข ซึ่งเจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านบอกว่า **ความสุขที่ประเสริฐของมนุษย์คือความรู้สึกอันเป็นปกติอยู่เสมอ** ถ้าสามารถรู้สึกปกติอยู่เสมอได้ นี่คือความรู้สึกที่ประเสริฐยิ่งกว่าสิ่งใดทั้งสิ้น

หรืออีกสักตัวอย่างหนึ่งในเรื่องของการปฏิรูป คือ ปฏิรูปจากความรู้สึกยึดมั่นเป็นตัวตน ว่ามีตัวตนอยู่นี้ ขึ้นไปสู่ความเป็นอนัตตาจะดีไหม จะปฏิรูปกันอย่างไร โดยเพียงบอกว่ารูปร่างตัวตนนี้ไม่ใช่ตน ไม่ใช่เป็นเรา ไม่ใช่เป็นเขาได้อย่างไร ในเมื่อจับดูก็ถูกต้องได้ มองด้วยตาเนื้อก็มองเห็น แล้วจะบอก

ว่าไม่ใช่ได้อย่างไร ก็ต้องลองพิจารณาดูไปช้า ๆ จนตอบแก่ตนเองได้ว่า จะว่าเป็นตัวเป็นตนก็เป็นไปเถอะ แต่ในความเป็นนี้ ให้รู้จักใช้ความเป็นตัวตนหรือตัวตนที่มีอยู่นี้ ให้เป็นตัวตนที่ดีคือใช้มันให้เกิดประโยชน์ เกิดประโยชน์แก่ตัวเองในทางที่สร้างสรรค์ แล้วก็เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นคือเพื่อนมนุษย์ด้วย ถ้ารู้จักใช้อัตตาตัวตนนี้ให้เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ นั่นก็คือการฝึกตนเองให้มีความสามารถในการที่จะเห็นแก่ผู้อื่นมากขึ้น ๆ ๆ

การเห็นแก่ผู้อื่นมากขึ้น ๆ นั้น แน่นอนที่สุดในไม่ช้า ย่อมนำไปสู่ความลืม คือลืมความเป็นตัวตนของตัวเอง ลืมอัตตาของตัวเอง เพราะจะมีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลแก่ผู้อื่นอยู่ตลอดเวลา นี่คือการฝึกปฏิรูปความมีอัตตา ไปสู่ความเป็นอนัตตาทีละน้อย ๆ ๆ โดยไม่ต้องหวังว่า เมื่อไหร่อัตตาจะหมด เมื่อไหร่จะถึงอนัตตา ถ้าฝึกอยู่ทุกขณะ แน่นอน ความเข้าถึงอนัตตาย่อมอยู่ใกล้แค่เอื้อม

วิธีปฏิรูปข้อต่อไปก็คือ ด้วยการดำเนินตามรอยพระบาทและคำสอนขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อยากจะขอเสนอให้ลองเริ่มใคร่ครวญด้วยการตั้งคำถาม ขออนุญาตเป็นผู้ตั้งคำถาม และขอท่านทั้งหลายลองเป็นผู้ตอบ

ในใจของท่านเอง เช่น ถ้าเราจะดำเนินตามรอยพระบาทและคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควรจะต้องเริ่มตั้งแต่ต้นเลยทีเดียว ตั้งแต่พระองค์ทรงเป็นเจ้าของชายลิตถัตถะประทับอยู่ในวังที่แสนบรมสุข ไม่มีอะไรที่จะเป็นเครื่องหมายของสิ่งที่เรียกว่าทุกข์ในความรู้สึกของคนโลกเลยสักอย่างเดียว แต่แล้วทำไมเจ้าชายลิตถัตถะจึงทรงสละทุกสิ่ง เสด็จออกสู่ป่าเพื่อแสวงหาโมกขธรรม สิ่งซึ่งอยู่ในพระทัยจนกระทั่งเป็นเหตุให้พระองค์ทรงสละทุกสิ่งเสด็จออกป่านั้นคืออะไร

ทั้ง ๆ ที่ทรงมีสุขพร้อมหมดทุกอย่าง คำตอบคืออะไร คำตอบก็คือทุกข์นั่นเอง คนอื่น ๆ มองไม่เห็นว่าเป็นเจ้าชายลิตถัตถะทรงเป็นทุกข์ได้อย่างไร เพราะทรงมีพร้อมหมดทุกอย่าง แต่ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเป็นผู้มีพระปัญญาฉลาดล้ำ จึงไม่ทรงหลงอยู่ในกามสุขทั้งหลายที่พระองค์ทรงมี แต่ทรงมองลึกลงไป จึงทรงมองเห็นความทุกข์ที่แฝงอยู่เบื้องหลังความสุขนั้น ว่าอย่างไรเสียจะต้องมีความจากพรากหรือความพลัดพรากที่จะเกิดขึ้นจากบรรดาผู้เป็นที่รัก ตั้งแต่สมเด็จพระราชาบิดามา จนกระทั่งถึงพระชายาโฉมงาม จนถึงพระราชโอรสที่เพิ่งประสูติได้ไม่นานนัก เมื่อทรงมีสิ่งนี้ซึ่งอยู่ในพระทัย จึงตัดสินใจตัดสินพระทัยสละทุกสิ่งออกไปสู่ป่าเพื่อแสวงหาโมกขธรรม

โปรดสังเกตไว้ นะคะว่า ทรงเริ่มต้นด้วยอะไร

คำถามข้อที่สอง คือ ทรงมีสถานที่ใดเป็นสถานที่ศึกษา
ของพระองค์ พระองค์เสด็จไปศึกษาที่ไหน ทุกท่านตอบได้
เสด็จเข้าป่า ศึกษาในป่า ในป่ามีอะไรให้ศึกษา ก็ทรงศึกษา
จากธรรมชาตินั่นเอง ทรงศึกษาจากสิ่งใด มีสิ่งใดที่ท่านทรง
รับว่าเป็นครูของท่าน สิ่งนั้นคือธรรมชาตินั่นเอง ธรรมชาติ
ที่แวดล้อมภายนอกคือภายนอกพระองค์ท่าน และธรรมชาติ
ภายในพระองค์เอง พุดง่าย ๆ ก็คือ ไม่ได้ทรงศึกษาแต่เฉพาะ
ธรรมชาติจากป่าเขาลำเนาไม้เท่านั้น แต่สิ่งที่ทรงถือเป็นศูนย์กลาง
ของการศึกษาที่สำคัญมาก ก็คือองค์ท่านเอง พุดง่าย ๆ
คือศึกษาภายในพระองค์เอง คือ เบญจขันธ์นี่ ทรงศึกษา
อย่างยิ่งยวด อย่างลึกซึ้ง อย่างถี่ถ้วน อย่างรอบคอบ นี่คือ
คำตอบ

ตลอดเวลา ๖ ปีนั้น ทรงมีสิ่งใดเป็นศูนย์กลางของการ
ศึกษา หรือทรงมีสิ่งใดเป็นศูนย์กลางของการแสวงหา คำตอบ
ก็คือเรื่องของทุกข์ พระองค์ไม่ได้ทรงแสวงหาสิ่งอื่นเลย
นอกจากเรื่องของความทุกข์

คำถามต่อไป ทรงจดจ่อค้นหาสัจธรรมในเรื่องใด
จนทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ คงได้คำตอบเดียวกัน

ก็คือเรื่องของความทุกข์และการดับทุกข์ แล้วตลอดพระชนม์ชีพ
ของพระองค์หลังจากทรงตรัสรู้แล้ว ทรงสอนเรื่องอะไร
ที่ถือว่าเป็นหัวใจของคำสอน นั่นก็คือเรื่องที่เป็นจุดหมาย
ที่พระองค์ทรงแสวงหาจนได้ทรงค้นพบคำตอบ ดังนั้น ตลอด
พระชนม์ชีพแห่งการเป็นพระบรมศาสดาจึงไม่เคยทรงสอน
เรื่องอื่นนอกจากเรื่องของความทุกข์และการดับทุกข์

หลักธรรมที่ทรงนำมาแสดงเพื่อให้ศึกษาเรียนรู้เรื่องของ
ความทุกข์และการดับทุกข์คือธรรมะข้อใด เชื่อว่าคงตอบได้อีก
เช่นเคย นั่นคือ อริยสัจ ๔ และปฏิจจนสมุปปาท เพราะฉะนั้น
ถ้าหากว่าจะเรียนสิ่งที่เป็นหัวใจของธรรมะ แล้วไม่เรียนถึงเรื่อง
ของอริยสัจ ๔ และปฏิจจนสมุปปาท คงเป็นการยาก
ที่การปฏิรูปลนั้นจะถึงที่สุด

แล้วอะไรคือเครื่องมือของการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การ
ดับทุกข์ ดังที่ได้พูดมาแล้วในตอนต้น คืออริยมรรคมีองค์ ๘
นั่นเอง

คาถาที่ควรพิจารณาประจำใจในฐานะที่เป็นหัวใจของพระ
พุทธศาสนา ที่มีพร้อมทั้งปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธนั้น เจ้า-
ประคุณท่านอาจารย์ท่านได้แสดงธรรมเรื่องนี้ไว้แล้วว่า ให้มี
คาถา สัพเพ ธัมมา นาลัง อภินิเวสายะ สิ่งทั้งหลายทั้งปวง

ไม่เพียงยึดมั่นถือมั่น ไว้พิจารณา ท่านบอกว่าเป็นเครื่องชุดเพชร ดังนั้น ถ้านึกไม่ออกว่าจะนำหลักธรรมใดมาเตือนใจ หรือเป็นข้อปฏิบัติสำหรับตน ของจนถึงคาถาประจำใจบทนี้ แล้วจะบรรเทาความรุนแรงของอารมณ์ ความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ที่เกิดขึ้นในใจให้ลดลง บริกรรมเอาไว้บ่อย ๆ ก็จะช่วย ๆ ถึงยอดของการดับทุกข์เองโดยไม่รู้ตัว

คำถามต่อไป อะไรเป็นสิ่งที่กำกับใจให้มั่นใจได้อย่างแน่นอนว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งสันติภูมิโกและปัจเจกตั้ง คือเป็นศาสนาที่ต้องประจักษ์ด้วยตัวเอง รู้ด้วยตัวเอง เพียงฟังใครเขาบอกเท่านั้น อย่าเชื่ออะไรง่าย ๆ คำตอบคืออะไร กาลามสูตรนั่นเอง

แล้วมีหลักธรรมข้อใดบ้างที่พึงใคร่ครวญให้ทุกขณะ ในฐานะที่เป็นสังฆธรรมของธรรมชาติหรือกฎของธรรมชาติ อาจจะตอบกันได้หลายอย่าง เช่น ไตรลักษณ์ ที่ถือเป็นกฎของธรรมชาติ เป็นสังฆธรรมที่แสดงถึงเรื่องของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีสิ่งใดเที่ยง ไม่มีสิ่งใดคงที่ ไม่มีสิ่งใดที่จะทนอยู่ได้ เพราะมันไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน มันเป็นแต่เพียงสิ่งที่สมมุติเอาเท่านั้นเอง

หรือ อิททัปปัจจยตา ที่เป็นกฎแห่งเหตุและผล คือ กระทำ

เหตุปัจจัยอย่างไร ย่อมมีผลอย่างนั้น ชีวิตของมนุษย์นี้ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยทั้งนั้น แต่เผชิญไม่ค่อยได้คิดกัน เหมือนอย่างเช่นเรื่องของกรรม ก็มักคิดแต่เรื่องของกรรมที่เกิดจากคนอื่นทำ เช่น กรรมที่พระพรหมบันดาล มีน้อยคนเหลือเกินที่จะนึกถึงว่า แท้จริงแล้วมันเป็นอิทัปปัจจัยตาของชีวิตเราต่างหาก ประกอบเหตุปัจจัยอย่างไร ผลก็ย่อมเป็นอย่างนั้น ถ้าผลมันเกิดอย่างนี้ ลองสาวไปหาเหตุดูด้วยใจที่เป็นกลางอย่างตรงไปตรงมา ก็จะพบเองหรือเห็นเอง ว่าเหตุและผลสัมพันธ์กันอย่างไร

นอกจากนี้ก็ยังมีย อริยสัจ ๔ ที่เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนาที่ควรได้นำมาใคร่ครวญให้ทุกขณะ ยิ่งใคร่ครวญเรื่องของความทุกข์มากเท่าใด ก็จะสามารถมองเห็นและเข้าถึงทางพ้นทุกข์ได้เร็วขึ้นเท่านั้น

ตัวอย่างคำถามข้อสุดท้าย อะไรที่เป็นอุปสรรคมิให้การปฏิบัติสมาธิภาวนาดำเนินไปได้ด้วยความราบรื่นสัมฤทธิ์ผล ทั้งที่ได้ตั้งใจพยายามสละเวลามา ทั้งอะไรที่เป็นภาระไว้ แล้วมานั่งปฏิบัติสมาธิภาวนา พยายามจะปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาก็ไม่สำเร็จ ไม่ราบรื่น สิ่งนั้นคืออะไร สิ่งนี้ร้ายมาก ถ้าจะปฏิรูป การศึกษาพุทธศาสนาต้องเรียนรู้สิ่งนี้ให้ละเอียด สิ่งนั้น

คือ นิเวศน์ นั้นเอง เสียหายที่ไม่มีเวลาจะได้พูดกันในรายละเอียด แต่เชื่อว่าท่านทั้งหลายสามารถจะหาคำอธิบายในเรื่องนี้ได้จากหนังสือธรรมะที่กล่าวถึงเรื่องของกิเลสและนิเวศน์

จากตัวอย่างคำถาม-คำตอบข้างต้นนี้ คงพอเป็นแนวทางให้เห็นได้ว่า ข้อธรรมที่จำเป็นแก่การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา เพื่อที่จะให้เข้าสู่หัวใจของการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์นั้นมีอะไรบ้าง อาจจะสรุปย่อ ๆ ได้ว่า สิ่งที่จะต้องเรียนรู้ได้แก่ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท อริยมรรคมีองค์ ๘ ชั้นธ ๕ อายตนะ ๖ ไตรลักษณ์ อิทัปปัจจยตา สัพเพ ธัมมา นาลัง โภกนิเวสายะ กาลามสูตร จนกระทั่งนิเวศน์ที่เป็นอุปสรรคของการปฏิบัติธรรม

คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา

เมื่อทราบแล้วว่า ธรรมะที่จะต้องศึกษาเพื่อนำมาช่วยในการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาให้เข้าใจลึกซึ้งขึ้น มีอะไรบ้าง สิ่งที่จะช่วยได้อีกอย่างหนึ่งคือ ควรจะได้มีการทำความเข้าใจในคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนา ให้แจ่มแจ้ง

จากการศึกษาพุทธประวัติระหว่างที่ทรงแสวงหาโมกขธรรมจนตรัสรู้ ตลอดถึงข้อธรรมต่าง ๆ แล้ว พอจะประมวลสรุปลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาได้ว่า

ข้อแรก พุทธศาสนาเป็นศาสนาของปัญญา เป็นศาสนาของเหตุและผล มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ทางนามธรรม คือสามารถพิสูจน์และประจักษ์ได้ด้วยใจของตนเอง เช่น สัพเพ ธัมมา นาลัง อภินิเวสายะ ยัตถัง เมื่อไหร่ก็เป็นทุกข์เมื่อนั้น หยดยึดมันถึมันเท่านั้น ความทุกข์

ยอมหายไปด้วยไป เพราะฉะนั้นคำสอนใดที่มีโทษเหตุมีโทษผล ไม่
เป็นวิทยาศาสตร์ พิสูจน์ไม่ได้ คำสอนนั้นไม่ใช่คำสอนขององค์
สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ข้อที่ ๒ พุทธศาสนาไม่มีการบังคับให้เชื่อ แต่จะ
เชื่อเมื่อปรากฏผลของการศึกษาและการปฏิบัติ ที่เป็น
สันติวิถีไปตามหลักกาลามสูตร ถ้าหากว่าคำสอนใดตรงกัน
ข้าม พิสูจน์ไม่ได้ ย่อมไม่ใช่พุทธศาสนาอีกเหมือนกัน

ข้อที่ ๓ หลักกาลามสูตรนั้น เป็นการแนะนำให้มีความ
ก่อนที่จะมีศรัทธาในเรื่องใด ๆ ถ้าศรัทธามาก่อนอย่างเดียว
อาจจะพาไปสู่ความมมงาย แต่ถ้ามีความก่อนจะนำไปสู่
ความเข้าใจที่ถูกต้อง หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ให้มีศรัทธาที่คลอດ
ออกมาจากปัญญา โดยนัยเดียวกันจะเห็นได้ว่าสัมมาทิฐิซึ่ง
เป็นองค์แรกของอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นการแสดงถึงการ
ใช้ปัญญาเป็นจุดตั้งต้น

หลักกาลามสูตรในพุทธศาสนานั้นไม่ได้ห้ามไม่ให้เชื่อ
สิ่งใดๆ โดยประการทั้งปวง แต่ให้เชื่อด้วยความเป็นไท
ของสติปัญญา ไม่มมงาย เพื่อไม่ให้ถูกงมงายอย่างสิ้นศักดิ์ศรี

คุณลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่ง คือ พุทธศาสนามี
ลักษณะแตกต่างจากศาสนาอื่นในลักษณะที่ให้อิสระภาพ

ยิ่งกว่าเสรีภาพ เหตุใดจึงพูดเช่นนี้ เพราะเสรีภาพที่กำหนด
กันเอาไว้ในกฎหมาย เช่น กฎหมายรัฐธรรมนูญนั้น เกิดขึ้น
ตามกำหนดของกฎหมาย เป็นเสรีภาพที่มีขอบเขต แต่อิสรภาพ
ในพุทธศาสนานี้ เกิดขึ้นจากจิตที่ประกอบด้วยปัญญา ที่ได้
พิสูจน์และประจักษ์ด้วยตนเองอย่างเป็นสัมมาทิฐิโกแล้ว จึงเป็น
อิสรภาพที่ยั่งยืนและแสดงถึงลักษณะของความเป็นประชาธิปไตย
โดยแท้

ประโยชน์จากการเข้าใจ คุณลักษณะพิเศษนี้

จะช่วยให้เกิดประโยชน์ได้อย่างน้อย ๒ ประการ
นั่นคือ

ประการแรก จะเป็นแนวทางในการพิจารณา
คำสอนที่ได้รับฟังจากครูบาอาจารย์ จะเป็นท่านใดก็ตาม
ถ้าหากผู้ฟังมีหลัก มีความรู้ในเรื่องคุณลักษณะพิเศษของ
พระพุทธศาสนา ย่อมจะทราบได้เองว่า คำสอนนี้เป็นคำสอน
ที่ตรงกับคำสอนขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา หรือเป็น

คำสอนที่สวนทางกับคำสอนของพระองค์ ถ้าคำสอนใดสวนทาง ก็ควรถอยออกมาได้ แล้วแสวงหาคำสอนที่ถูกต้องตามแนวทาง ขององค์สมเด็จพระบรมศาสดาต่อไป

ประการที่สอง เพื่อเป็นแนวทางในการสอบสวน ทบทวนการปฏิบัติของตนเอง นี่สำคัญมาก เพราะจะ สามารถสอบสวนทบทวนการปฏิบัติของตน ว่ากำลังปฏิบัติ ถูกต้อง ตรงตามแนวทางคำสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า หรือว่ากำลังพลาดไกลออกนอกทาง ถ้าเห็นว่าการปฏิบัติของตน ก็จะสามารถกลับตัวกลับใจได้ทันเวลาที่ ปรับการปฏิบัติของตน ให้เข้าสู่แนวทางหรือหนทางที่ถูกต้องโดยไม่ต้องเสียเวลาให้ เหนิ่นช้า

ดังนั้น การจะปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนา ชีวิต จึงสมควรที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับ คุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาให้ชัดเจนก่อน เพื่อเป็น ปัจจัยส่งเสริมให้การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนานั้นนำไปสู่ การพัฒนาชีวิตที่มีคุณค่าสูงสุดได้ดังประสงค์

กระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่ถูกต้อง

เมื่อมีความเข้าใจชัดเจนแล้ว ย่อมจะสามารถใช้สติปัญญาความรู้ที่มีอยู่นี้สร้างกระบวนการศึกษาเรียนรู้ที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นอย่างพุทธศาสตร์

พุทธศาสตร์ คือศาสตร์ที่ใช้ปัญญาเป็นเครื่องตัดสิ่งที่ควรตัด อะไรคือสิ่งที่ควรตัด นั่นก็คือกิเลส ตัณหา อุปาทาน นั่นเอง ทั้งนี้เพื่อให้จิตใจได้เกลี้ยงเกลาจากปัญหาและความทุกข์ หรือให้สิ้นจากอุปสรรคและความทุกข์ทุกประการ ฉะนั้น พุทธศาสตร์จึงเป็นศาสตร์ของผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน อันมีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นแบบอย่าง เป็นศาสตร์ที่แตกต่างจากไสยศาสตร์ ที่เป็นศาสตร์ของความหลับ ความสงสัย ความสะดุ้ง ความหวาดผวา อันเป็นอาการของความทุกข์ที่เราต้องการหาทางระงับดับอาการนั้นเสีย

สิ่งที่ต้องการศึกษา

สิ่งแรกที่ต้องคำนึงถึงในการสร้างกระบวนการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ที่ถูกต้องก็คือ ต้องแน่ใจ มั่นใจ ว่าสิ่งที่ต้องการจะศึกษานี้คืออะไร ขอเสนอว่า

ประการแรกคือ **ความจริงเกี่ยวกับเรื่องของความทุกข์และการดับทุกข์** ผู้ต้องการจะปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา ควรต้องมุ่งค้นหาความจริงเกี่ยวกับเรื่องความทุกข์และการดับทุกข์เป็นอันดับแรก เพราะสิ่งนี้คือหัวใจของคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นยอดปรารถนาของเราทุกคน

ประการที่สองคือ **ความจริงเกี่ยวกับเรื่องของเราหรือตัวตน หรืออัตตา** ซึ่งเป็นความจริงที่ต้องแสวงหาให้พบให้ได้ เพราะสิ่งที่เป็นต้นเหตุของความทุกข์นั้นมีใช่อะไรอื่น มันคือเรื่องของอัตตาหรือตัวตนนั่นเอง ใครเล่าที่รู้สึกทุกข์ ก็ตัวเราหรือตัวฉันนี่แหละทุกข์ จึงต้องค้นหาให้พบว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวเรา” หรือ “ตัวฉัน” นี้มีอยู่จริงหรือเปล่า แท้จริงแล้วมันเกิดขึ้นได้อย่างไร หรือมันเป็นแต่เพียงสิ่งสมมุติเท่านั้น

ประการที่สาม **วิธีปฏิบัติให้ถึงที่สุดแห่งทุกข์** คือ

ถึงที่สุดแห่งการสิ้นความรู้สึกเป็นตัวเป็นตน ให้หมดไปตามลำดับ การที่ใช้คำว่า “ตามลำดับ” เพราะจะให้หมดเกลี้ยงในคราวเดียวย่อมยากที่จะเป็นไปได้ เนื่องจากได้สะสมความรู้สึกหรือความคิดนี้มานานตลอดชีวิต จึงต้องค่อย ๆ ชัดมันออกไปทีละน้อยๆ ด้วยความตั้งใจจริง ด้วยความพากเพียรพยายาม แล้วความทุกข์นั้นก็ลดลงตามลำดับ เมื่อความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตนได้ค่อย ๆ จางหายไป

ศูนย์กลางของการศึกษา

เมื่อมีจุดหมายหรือสิ่งที่ต้องการจะศึกษาแล้ว ควรลองมาดูกันว่า จะศึกษาที่ไหน สิ่งที่จะต้องเป็นศูนย์กลางของการศึกษาก็คือตัวเราเองนี่แหละ องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านทรงเน้นที่เดียวว่า สิ่งที่จะต้องศึกษากันอย่างละเอียดถี่ถ้วน ก็คือตัวเรา อัดดา ตัวตนนี้ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เรื่องของเบญจขันธ์หรือขันธ์ห้านี้เอง

ด้วยการเพ่งเข้าไปข้างใน ดูลงไปที่ความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่นในความเป็นตัวตนที่เกิดขึ้นภายใน ด้วยการวิเคราะห์ วิจารณ์ วิจัย อย่างละเอียดถี่ถ้วนทุกแง่มุม

จนรู้จักและเข้าถึงพื้นฐานจิตของตนเองได้แจ่มกระจ่าง
ด้วยความซื่อตรง ไม่เข้าข้างตัวเอง มองให้เห็นสภาพความ
รู้สึกแท้จริงที่ฝังอยู่ในใจ แม้จะเลวร้ายเพียงใดก็ต้องกล้าเผชิญ
กล้าขุดคุ้ยเข้าไปเพื่อแก้ไขความผิดพลาด ชั่วร้าย ไม่มดงาม
ให้กลับเป็นความถูกต้อง และที่สำคัญก็คือ ต้องซื่อตรงต่อ
พระธรรมด้วย อย่าเอาพระธรรมมาแปรเปลี่ยนให้เข้ากับความ
พอใจหรือความต้องการของตนเอง อย่างนั้นเป็นการทรยศ
ต่อพระธรรม

จากนั้นจะต้องพยายามสร้างสรรค์พลังผลักดัน
ที่แน่นแฟ้น หนักหน่วง สู่จุดมุ่งหมายสูงสุด คือจะต้องเรียน
รู้จนถึงที่สุด ให้รู้จริงให้จงได้

“ที่สุด” ในพุทธศาสนาก็คือ นิพพาน ที่หลายท่าน
บอกว่า “เอาไว่ก่อนขึ้นไม่ถึง” นั้นเป็นเพราะไม่ศึกษาให้เข้าใจ
ว่า ความหมายที่แท้จริงของนิพพานคือ “เย็น” เจ้าประคุณ
ท่านอาจารย์สวนโมกข์ท่านบอกอยู่เสมอ เมื่อใดที่ความเย็นเกิด
ขึ้นในใจ เมื่อนั้นแหละภาวะของนิพพานได้ปรากฏให้เห็นเพื่อ
ให้ลองลิ้มชิมรส แม้เพียงประเดี๋ยวประด๋าวก็เป็นกำลังใจให้หา
ทางสะสมเพิ่มพูนขึ้น

ในการปฏิบัตินี้จะต้องพยายามมุ่งให้ถึงอนัตตา ให้เห็น

ความไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน เพื่อให้คลายความยึดมั่นในตัวตนไปทีละน้อย ประโยชน์ที่เกิดขึ้นคือ เมื่อไม่ห่วงกังวลกับตัวเอง ย่อมทำประโยชน์ให้ผู้อื่นได้มาก

จากจดหมายของเจ้าประคุณท่านอาจารย์สวนโมกข์ถึงท่านอาจารย์กรุณา กุศลาสัย เมื่อครั้งยังเป็นสามเณรและไปศึกษาอยู่ที่อินเดีย เจ้าประคุณท่านอาจารย์ได้ให้กำลังใจในการที่จะดำรงชีวิตอย่างผู้เข้มแข็ง ฝ่าฟัน และมุ่งหมายสูง ท่านแนะนำว่า *คนเราเกิดมาเพื่อตัวเองหรือ ถ้าใครคิดอย่างนั้น* ต่ำไป อาจทำให้เห็นแก่ตัว *คนเราเกิดมาเพื่อโลกหรือ* ก็สูงขึ้นไปอีกนิดหนึ่ง แต่เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านบอกว่า ดูเหมือนยังต่ำไปอีกนั่นแหละ เพราะอะไร ก็เพราะอาจจะทำให้มันหมาย มุ่งหวัง ในชื่อเสียงเกียรติยศที่จะได้รับจากทางโลก ซึ่งมันก็ยังเป็นการยึดมั่นอยู่นั่นเอง ยังไม่หลุดพ้นไปได้ ฉะนั้น *คนเราจึงควรจะเกิดมาเพียงเพื่อหน้าที่ของมนุษย์ภาวะ* คือทำตามหน้าที่ของความเป็นมนุษย์เท่านั้น

นี่เป็นการปฏิรูปไปตามลำดับแล้ว ปฏิรูปจากตัวเอง ทำตัวเองให้ดี ขึ้นไปถึงการทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ให้แก่สังคม และให้แก่โลก และสูงขึ้นอีกถึงขั้นของการทำหน้าที่ของมนุษย์โดยปราศจากการมุ่งหวังใด ๆ อันเป็นความตั้งใจที่จะทำ

ความดีเพื่อความดีโดยไม่เห็นแก่อะไรทั้งสิ้น อย่างที่เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านมักจะแนะนำให้ทำอะไรโดยไม่หวังเพราะหวังแล้วจะเป็นทุกข์ จึงไม่ควรหวังแต่ให้ทำด้วยสติปัญญาอย่างเต็มความสามารถ ให้เกิดผลดีที่สุด เจริญที่สุด เป็นประโยชน์สูงสุดแก่เพื่อนมนุษย์ ผลของการกระทำก็จะเกิดขึ้นเองตามกฎอิทัปปัจจยตา คือประกอบเหตุอย่างใดย่อมได้ผลอย่างนั้น

สิ่งที่ควรจะต้องฝึกฝนตนเองให้เกิดขึ้นอีก นั่นคือความตั้งใจจริง ความอดทน ความเด็ดเดี่ยว แกร่งกล้า ฝ่าฟัน อย่างไม่หยุดไม่ถอย นี่เป็นคุณสมบัติที่จำเป็นมากของผู้ที่ต้องการจะปฏิรูปการศึกษาพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้มีรากฐานมั่นคงในจิตใจ

จึงจำต้องมีความตั้งใจที่เด็ดเดี่ยว ประกอบด้วยความอดทนพากเพียร การปฏิบัติธรรมไม่ใช่ของง่าย ไม่ใช่ของสนุก ถ้ามาประเดี๋ยวประด๋าวแค่ ๓ วัน ๕ วันก็สบายดี เพราะได้เอาอะไรที่มันหนัก ๆ เป็นภาระอยู่ที่บ้านมาทิ้งเสีย จึงรู้สึกว่าเป็นสุข แต่ถ้าหากว่าผู้ใดสละบ้านเรือน ทั้งชีวิตอย่างชาวโลกทั้งหลายเอาไว้เบื้องหลัง มาอยู่ปฏิบัติธรรมในสถานที่ที่เรียกว่าวัดอย่างจริงจังนั้น ไม่ใช่ของง่าย ครั้งแรกจะเต็มไปด้วยความว่าเหว่ เปลา่เปลี่ยว รู้สึกว่า แหม! ตนเองนี่โดดเดี่ยว

แต่ก่อนเคยห้อมล้อมด้วยเพื่อนฝูงญาติมิตร พี่น้อง บริวาร บัดนี้ มีตัวคนเดียวเท่านั้น ถ้าไม่แข็งแกร่ง ไม่เด็ดเดี่ยวพอ อาจจะถอยหลัง หนีกลับไป ไม่สามารถจะก้าวขึ้นบันไดของการปฏิรูป การศึกษาพุทธศาสนาได้

ส่วนผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ในทางโลกก็ไม่ควรปล่อยเวลาให้หมดไปกับเรื่องไร้สาระ แต่ควรใช้ทุกเวลานาทีให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชีวิตด้วยการไคร่ครวญธรรม ให้การทำงานทุกอย่างเป็นการปฏิบัติธรรมไปด้วยในตัว

ผลของความเด็ดเดี่ยวนี้จะหนุนเนื่องให้เกิดความมั่นคงที่จะก้าวเดินต่อไปอย่างไม่มีความหวั่นกลัว เพราะแน่ใจว่าอนาคตขึ้นอยู่กับปัจจุบันที่กำลังกระทำสิ่งที่ถูกต้องตามหน้าที่อย่างเต็มความสามารถอยู่แล้ว ผลที่บังเกิดตามมาย่อมเป็นความสุขสงบเย็นอย่างไม่ต้องสงสัย

เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านเป็นตัวอย่างของผู้ที่ทำอะไรด้วยความตั้งใจจริง แม้ในเรื่องธรรมดาท่านก็จะต้องทำให้ดีที่สุด ท่านเล่าว่า ในชีวิตของท่านนั้น ท่านชอบคิด ชอบทำงาน แล้วก็ชอบคิดทำอะไรที่แปลก ที่ใหม่ ไม่ใช่แปลกอย่างชนิดที่เป็นความแผลง แต่เป็นความแปลกใหม่ที่เป็นประโยชน์ เกิดประโยชน์แก่สังคม แก่เพื่อนมนุษย์

ท่านมีความรู้สึกว่า ถ้าจะทำอะไร จะต้องทำให้ดี ให้ดีกว่าคนอื่นเขาด้วย ดีเท่า ๆ เขาก็ไม่พอ ท่านบอกว่า มันอาจจะเป็นการอวดดี แต่ก็เป็นการอวดดีโดยไม่เจตนา เพราะอะไร เพราะแน่ใจว่าสามารถทำได้ ทำไม่จึงสามารถทำได้ เพราะได้ทำอย่างมุ่งมั่นจริง ๆ ทุ่มทศความจริงใจ ความตั้งใจจริงลงไปอย่างเต็มที่

ท่านเล่าว่า เมื่อเหลียวมองไปทางไหน จะทำอะไรสักอย่าง ท่านจะต้องทำให้ทะลุในสิ่งนั้น ท่านจะไม่ทำอะไรครึ่ง ๆ กลาง ๆ แต่จะต้องทำจนสำเร็จ เมื่อมีผู้อภิปราย วิพากษ์วิจารณ์การกระทำใด ๆ ของท่าน ท่านจะชี้แจงอย่างสงบเย็นว่า เวลาจะทำอะไรเอาตมาไม่เคยคิดเพียงครั้งเดียว แต่จะคิดอย่างน้อยที่สุด ๓ ครั้ง สามครั้งนี้เป็นอย่างน้อย ที่จริงท่านคิดเป็นสิบ ๆ ครั้ง อย่างที่เห็นท่านนั่งนิ่ง ๆ อยู่ที่ม้าหินหน้ากุฏิของท่านนั้น ท่านมิได้นิ่งเฉย ๆ แต่ท่านได้ใคร่ครวญพิจารณาหาคำอธิบายในแง่มุมที่แปลกใหม่ที่ควรจะได้นำมาบอกกล่าวแก่เพื่อนพุทธบริษัทให้สามารถเข้าใจในธรรมะอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาได้ลึกซึ้งและรวดเร็วยิ่งขึ้น

นอกจากนี้จะต้องเป็นผู้ที่สามารถเผชิญความจริง ไม่หลบเลี่ยงความจริงแม้ความจริงนั้นจะไม่น่าปรารถนา

เช่น เป็นความจริงที่เป็นอุปสรรค หรือทำให้เกิดความขมขื่น
ทรมานใจ เจ็บปวด ซอกซ้า ต้องกล้าเดินหน้าฝ่าฟันเข้าไป
หาเพื่อแก้ไข ไม่ยอมเสียกำลังใจ แต่จะสู้ด้วยสติปัญญา ด้วย
ความมั่นคงในพระธรรมและความถูกต้อง

ในเรื่องของความถูกต้องนี้จะใช้อะไรเป็นเกณฑ์วัด ก็คง
ต้องดูที่การกระทำ ที่ได้มองเห็นแล้วว่า การกระทำนั้นเป็น
ประโยชน์ และประโยชน์นั้นไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะแต่ตัวเอง แต่
เกิดขึ้นแก่ส่วนรวม การเผชิญหน้ากับความจริงจึงเป็น
สิ่งสำคัญมาก และจะตรงกับที่ได้พูดกันมาแล้วในตอนต้นว่า สิ่ง
ที่ต้องการศึกษาก็คือเรื่องความจริงของความทุกข์และการ
ดับทุกข์

ฉะนั้น การฝึกตัวเองให้มีความแกร่งกล้าที่จะเผชิญกับ
ความจริงได้ นี่แหละคือการขุดคุ้ยเพื่อให้รู้จักเรื่องของความทุกข์
อย่างแจ่มกระจ่างว่ามันคืออะไร สาเหตุมาจากอะไร จะละมัน
ได้อย่างไร นี่ก็เรียกว่ากำลังปฏิบัติตามหลักของอริยสัจ ๔ คือ
เรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ แล้วก็หนทางดำเนิน
ให้ถึงสิ่งซึ่งความดับทุกข์ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ ไปตาม
ลำดับ

สิ่งสำคัญที่จะช่วยส่งเสริมการศึกษาและปฏิบัติธรรมเป็น

อย่างยิ่งอีกประการหนึ่งก็คือ จะต้องศึกษาอย่างมีอิสรภาพ ด้วยความรู้สึกเป็นไทแก่ตน อิสรภาพหรือความเป็นไทนี้ หมายถึงอิสรภาพซึ่งเกิดจากปัญญา จะต้องใช้สติปัญญา ไคร่ครวญ ไตร่ตรอง ให้ละเอียดถี่ถ้วน กว้างขวาง และลึกซึ้ง รอบคอบอยู่เสมอ จึงควรศึกษาหลักกาลามสูตรให้เข้าใจ อย่างถูกต้องชัดเจน จนสรุปลงได้ว่า การเชื่อหรือตัดสินใจใด จะต้องมาจากการพิสูจน์ด้วยการฝึกอบรมและทดลองปฏิบัติ ด้วยใจของตนเอง จะไม่เป็นผู้เชื่ออะไรโดยง่าย

ตัวอย่างของการเป็นผู้มีอิสระในการศึกษาอาจจะดูได้จากชีวิตของเจ้าประคุณท่านอาจารย์ การที่ท่านไม่สอบเปรียญ ๔ อีกหลังจากที่สอบไม่ผ่านในครั้งแรก ไม่ใช่เพราะท่านไม่มีความรู้ความเข้าใจในภาษาบาลี แต่เพราะท่านเห็นแล้วว่าท่วงทำนองการแปลของผู้ตรวจและของท่านแตกต่างกัน และท่านรักที่จะมีอิสรภาพในการใช้ภาษา ประจักษ์พยานก็คือ การที่ท่านสามารถแปลพระบาลีออกมาเป็นหนังสือที่มีคุณค่า ไพเราะ ชัดเจนแจ่มแจ้ง จนได้รับคำยกย่อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง มหาสติปัฏฐานสูตร หรือธรรมโฆษณ์ชุดจากพระโอรุ์

หรือการที่ท่านไม่เชื่อว่าพระอรหันต์จะสูญสิ้นไปแล้วจากโลก เมื่อได้ศึกษาจากพระบาลีอย่างละเอียดก็ยิ่งทำให้ท่าน

มั่นใจว่า พระอรหันต์ยังมี พระอรหันต์จะยังบังเกิดขึ้นได้
ตราบใดที่ยังมีบุคคลผู้ปฏิบัติตามทางดำเนินแห่งพระอริยมรรค
อย่างแน่วแน่มั่นคงและสม่ำเสมอ

การแสดงธรรมเรื่อง “วิถีแห่งการเข้าถึงพระธรรม ภูเขา
แห่งวิถีพุทธธรรม” ที่พุทธสมาคมเมื่อหลายสิบปีก่อน สมัย
ที่ท่านยังอยู่ในวัยฉกรรจ์ เป็นที่กล่าวขวัญกันอย่างเกรียวกราว
มาก ว่าแปลกแหวกแนวกว่าธรรมเทศนาอื่นใดในยุคนั้น เพราะ
ท่านต้องการที่จะแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการ
ปฏิบัติธรรมของเพื่อนชาวพุทธคืออะไร และพุทธบริษัทควร
จะพยายามปรับเปลี่ยนวิธีการศึกษาอบรมและการปฏิบัติอย่างไร
จึงจะสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของพุทธธรรมได้

นอกจากนี้ก็ควรจะฝึกตนเอง ให้มีการทำงานอย่าง
อนัตตา คือ ทำงานอย่างไม่มีตัวตน ทำตามหน้าที่โดยไม่
หวังสิ่งใด

ในโรงมหรสพทางวิญญูณ มีภาพของเจ้าประคุณท่าน
อาจารย์ ๒ ภาพ ยืนหันหน้าเข้าหากัน มีข้อความเขียนไว้
ว่า “ทั้งวันเราไม่ได้ทำอะไร” เหมือนจะแสดงไว้เพื่อเตือนองค์
ท่านเอง ให้สำนึกอยู่เสมอว่า การทำงานนี้เพื่อหน้าที่ มิใช่
งานของใคร

หรืออีกนัยหนึ่งก็อาจเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจเพื่อนพุทธบริษัททั้งหลาย ให้สังวรไว้เสมอว่า ถ้าเราต้องการจะฝึกการปฏิบัติของเราให้เข้าถึงอนัตตาได้เร็วขึ้น ก็จงพยายามสීමตัว คือ สීමอัตตาทัวตนเสียในขณะที่ทำงาน

คำว่า “สීමตัว” ในภาษาที่พูดกันอย่างชาวโลก คนสීමตัวเป็นคนน่าเกลียด ยโสโอหัง นึกว่าตัววิเศษกว่าใคร แต่ “สීමตัว” ในภาษาธรรม เป็นธรรมะสูงสุดทีเดียว เพราะหมายถึงการไม่มีอัตตาทัวตนในการกินการอยู่ การทำงาน การทำอะไรทุกอย่าง ล้วนเป็นไปเพียงเพื่อหน้าที่

ฉะนั้น การทำงานอย่างอนัตตามีคคิดว่า ให้รู้สึกเหมือนว่าทั้งวันไม่ได้ทำอะไร แต่ความจริงทำเต็มที่ ทำเต็มความสามารถ ถ้าหากว่าท่านอาจารย์ไม่ได้ทำอะไร เราคงไม่มีโอกาสได้มานั่งประชุมกันอยู่ ณ ที่นี้ แล้วยังผลงานของท่านที่ปรากฏแก่เพื่อนชาวโลกทั่วไป ถึงกระนั้นท่านก็ยังบอกว่า “ทั้งวันเราไม่ได้ทำอะไร”

จึงควรลองนึกเปรียบเทียบดู ใครที่บอกว่าฉันทำคนเดียว งานนี้ของฉันคนเดียว ถ้าไม่มีฉันไม่มีวันสำเร็จ ขาดฉันเสียคนเดียวงานต้องล่ม รวากับว่าถ้าไม่มีฉันแล้วบ้านเมืองจะล่มสลาย นี่เป็นการพูดด้วยความหลงผิด ด้วยความหลงยึด

มันในอึดตาตัวตน แล้วผลเป็นอย่างไร ฉันทก็ทุกซ์คนเดียว ไม่มีใครเขาทุกซ์ด้วย

การฝึกบังคับตนเองให้มีวินัยอย่างสม่ำเสมอจนฝังอยู่ในเนื้อในตัว วินัยนี้สำคัญมาก หลายคนมักจะพูดว่า คนไทยนี่อะไร ๆ ก็ดี แต่ช่างเป็นคนที่มีขาดวินัยเสียจริง หมายถึงว่าคนไทยเป็นคนที่ชอบทำอะไรอิสระ พอใจในความเป็นอิสระ แต่มันไม่ใช่ความอิสระในความหมายทางธรรม เป็นอิสระทางโลก ที่เห็นแก่ตัว ตามใจกิเลส อยากจะพูดก็พูด อยากจะคุยก็คุย อยากจะเล่น อยากจะกิน อยากจะนอน อยากจะทำอะไร ๆ ที่มันนอกกฎระเบียบก็ทำ เพื่อแสดงว่าตนเองเป็นคนอิสระ แล้วบางทียังเห็นว่าเป็นของโก้ไปเสียอีก

นอกจากวินัยในความเป็นอยู่ทั่วไปแล้ว วินัยที่น่าจะฝึกอบรมกันให้มากก็คือ วินัยที่จะหยุดคิดเหลวไหลไร้สาระ วันหนึ่งมี ๒๔ ชั่วโมง นอนเสีย ๘ ชั่วโมง เหลืออีก ๑๖ ชั่วโมง ทำงานตลอดเลยหรือ? ลองนึกดูเถิด นั่งอยู่ที่โต๊ะทำงานหนึ่งชั่วโมง ทำงานตลอดชั่วโมงไหม หรือว่าคิดไปเรื่องโน้นเรื่องนี้ เรื่องเงินทอง เรื่องของเพื่อนฝูง โรคภัยไข้เจ็บ และอะไรอีกสารพัด อาจจะคิดเรื่องงานจริง ๆ สักแค่ ๑๐ นาที ก็ได้ นอกนั้นปล่อยใจไปกับความฟุ้งซ่าน ประุ้งแต่ง

เพื่อเจอ คาคะเน วิดกังวล เศร้าหมองเสียใจไปต่าง ๆ นานา นี่แหละทางธรรมท่านเรียกว่าสังขาร คิดปรุงแต่ง เจ้า-
ประคุณท่านอาจารย์ท่านถึงได้แสดงธรรมว่า “หยุดสังขารเสีย
เมื่อใด ความทุกข์ก็หยุด”

ที่นี่จะฝึกได้อย่างไร ก็ควรนำอานาปานสติภาวนา หรือ
สมาธิภาวนาวิธีอื่นใดที่ได้ศึกษามาปฏิบัติ มากำกับใจ ถ้ากำกับ
ไม่อยู่ อยู่กับลมหายใจไม่ได้ ก็ลองฝึกพิจารณาว่า “ตายทุก
วัน ๆ ๆ” ถ้ายังไม่พอก็ “กำลังตายนะ ๆ ๆ” ขณะที่กำลัง
หายใจอยู่นี้ กำลังเข้าสู่ความตายทุกขณะจริงไหม เรารู้ไหม
ว่าเราจะตายเมื่อไหร่ ถ้าให้สั้นเข้าไปอีก ก็ “ตายนะ ๆ ๆ”
บังคับให้หยุดคิดให้ได้

หรือพิจารณา “ตถตา” ของเจ้าประคุณท่านอาจารย์
ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญญามาก เพราะทุกสิ่งเป็นตถตาหรือเป็นเช่น
นั่นเอง เพราะทุกสิ่งอยู่ใต้กฎอนิจจัง เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-ดับไป
ไม่มีสิ่งใดคงที่ ไม่มีสิ่งใดที่จะให้ได้อย่างใจได้เลยสักอย่างเดียว
พยายามหาอะไรมาเตือนใจตนเองไว้อย่างนี้ หรือนึกถึงบท
สวดมนต์ที่ชอบที่สุดสักบทก็ได้ เพื่อให้หยุดความคิดเหลวไหล
ให้ได้ ถ้าผู้ใดทำได้อย่างนี้ นี่แหละเป็นการสร้างมกฏของชีวิต
ให้เกิดขึ้นแล้ว ทุกเวลานาทีจะเป็นชีวิตที่มีแต่ประโยชน์ทั้งแก่

ตนเองและเพื่อนมนุษย์

การฝึกตนเองอีกประการหนึ่งก็คือ ฝึกมองทุกอย่างในแง่ดี แม้จะยากจน ต่ำต้อยน้อยหน้า ไม่มีทุนรอน ขาดแคลนอย่างไร ก็ย่ำน้อยใจ

โปรดทราบว่าสวนโมกข์นี้เริ่มต้นมาด้วยความยากจน ไม่มีทุนทรัพย์ แต่เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านได้รับความกรุณา ความรัก ความเข้าใจ จากคุณโยมแม่ของท่าน ที่ยอมให้นำเงินเพื่อนผีซึ่งท่านเก็บไว้ใช้ในยามแก่ชราหรือเจ็บไข้มาเป็นทุนแรกเริ่ม ท่านอธิบายให้คุณโยมแม่ฟัง ว่าการสร้างสถานที่ปฏิบัติธรรม ที่เริ่มต้นด้วยกุฎิหลังเล็ก ๆ นี้มีบุญกุศลใหญ่ยิ่งกว่าการสร้างโบสถ์สักสิบหลัง คุณโยมท่านก็เข้าใจและยินดีสละเงินทั้งหมดที่มีอยู่ให้ท่านอาจารย์นำมาสร้างสวนโมกข์ในระยะแรกเริ่ม

เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านมีความเชื่อมั่นอยู่อย่างหนึ่งว่า ธรรมชาติได้ให้ต้นทุนแก่มนุษย์ทุกคนมาแล้วอย่างเพียงพอ นั่นก็คือนิ้วมือทั้งสิบนิ้วและมันสมองหนักหนึ่งปอนด์ ท่านจึงใช้ต้นทุนที่ธรรมชาติให้มานี้พร้อมกับคุณสมบัติตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ก่อร่างสร้างสวนโมกข์ จากสวนโมกข์เก่าที่พุ่มเรียงมาจนกระทั่งเป็นสวนโมกข์ในปัจจุบัน

แล้วท่านยังได้คิดถ้อยคำให้กำลังใจแก่เพื่อนมนุษย์
ทั้งหลาย ให้มองกันในแง่ดี เพื่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี
เข้าใจและเห็นใจซึ่งกันและกัน ด้วยบทกลอนซึ่งเป็นที่รู้จักกัน
อย่างกว้างขวางที่มีความว่า

เขามั้อ๋อห   เออบ้าง   ช่างห้อเขา
อ๋อเลื่ออเขา   อ๋อหดี   เขามั้อ๋อ
เป็นประโยชน์   ไถอบ้าง   ย้งห่าดู
เรื่อที่ห้อ   อ๋อไปริ   หองเขาเอย

มีบุคคลจำนวนไม่น้อยที่ได้นำคำกลอนนี้ขึ้นมาเตือนสติกันเมื่อ
มีความขัดเคืองใจเกิดขึ้น

คุณสมบัติสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ **จะต้องฝึกอบรม
ตนเองให้มีการศึกษาตลอดชีวิต** การศึกษานั้นมิได้จำกัด
อยู่เพียงในโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย นั้นเป็นการศึกษาในระบบ
แต่การศึกษานอกระบบที่ทุกคนจะต้องศึกษาไปตลอดชีวิต
ต่างหากคือสิ่งที่จะนำความเจริญมาสู่ชีวิตอย่างแท้จริง

เจ้าประคุณท่านอาจารย์เป็นตัวอย่างของบุคคลที่เห็น
ทุกอย่างเป็นการศึกษาไปหมด ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติล้อมรอบ
ตัว ทรายสักเม็ด ต้นไม้สักต้น ก้อนหินสักก้อน แมวสักตัว

สุนัข ไก่ หรือเหตุการณ์ บุคคล ที่ผ่านเข้ามาให้ท่านได้
ประสบ ท่านถือเป็นเรื่องของการศึกษาทั้งสิ้น

นอกจากนั้นท่านยังเป็นนักอ่านที่ยิ่งใหญ่และมี
ประสิทธิภาพมาก การอ่านหนังสือเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของ
ท่านมาตั้งแต่สมัยยังหนุ่ม เพราะท่านสังวรอยู่ในใจเสมอว่า การ
ศึกษาทางโลกของท่านนั้นน้อย เพียงแค่มัธยม ๓ ท่านบอก
ว่า ความรู้สามัญของเราก็คงไม่พอ เราจะต้องฝึกอบรม ภาษา
ไทยของเราก็คงไม่ดี ทั้ง ๆ ที่ท่านมีความสามารถประพันธ์ได้
ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง สามารถใช้ภาษาได้คมเจียบ ตรง
จุด สละสลวย ไพเราะ นุ่มนวลละมุนละไม เรียกว่าท่านสามารถ
ปั้นถ้อยคำออกมาได้อย่างใจ อย่างนี้แล้วท่านยังบอกว่าภาษา
ไทยของท่านยังไม่ดี ท่านฝึกอบรมทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี
ภาษาอังกฤษ จึงกล่าวได้ว่า ท่านเป็นนักศึกษาตลอดชีวิต
สนใจในการเรียนรู้ทุกเรื่อง

เมื่อพูดถึงการอ่านแล้ว ยังอดนึกเสียดายไม่ได้ที่สถาบัน
การศึกษาในขณะนี้ ไม่เน้นการศึกษอบรมให้บัณฑิตนักศึกษา
ของเราเป็นนักอ่านมากกว่านี้ เป็นเรื่องน่าเศร้าใจที่นักเรียน
นักศึกษาจำนวนไม่น้อย สนใจแต่เฉพาะวิชาที่จะต้องสอบเพียง
เพื่อให้สอบได้ ไม่คิดศึกษาค้นคว้าต่อไปให้รู้จริง ถ้าหากว่า

ไม่สนใจในเรื่องของการอ่าน ก็แน่นอนว่า ความรู้ความสามารถ จะคับแคบอยู่แค่นั้น ไม่มีการศึกษาต่อไปให้ต่อเนื่อง มันคง และกว้างขวาง ขาดการศึกษาตลอดชีวิตซึ่งเป็นสมบัติที่สำคัญ และจำเป็นของมนุษย์ทุกคน

องค์ประกอบที่ส่งเสริมความเป็นนักศึกษาตลอดชีวิต ที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่น่าดำเนินการก็คือ การเป็นนักฟัง ท่านอาจารย์เป็นนักฟังอย่างยอดเยี่ยม ท่านฟังได้ทุกเรื่อง ธรรมชาติที่แสดงทางวิทยุ ไม่ว่าจะ เป็นธรรมชาติของงานผู้ใด ท่านฟังได้หมด ทั้ง ๆ ที่องค์ท่านเองก็เป็นนักแสดงธรรมชาติที่เปรี๊ยะปราดผู้หนึ่ง แต่ท่านก็ยังฟังธรรมชาติของผู้อื่นได้ตลอด เพราะท่านถือว่านี้คือการศึกษา

แล้วท่านยังพูดอีกว่า การที่จะศึกษาพุทธศาสนานั้น จำเป็นจะต้องรู้วิชาในทางโลกคือเรื่องของศาสตร์ต่าง ๆ ด้วย เพื่อนำมาใช้ประกอบในการแสดงธรรม ท่านได้อธิบายขยาย ความว่า ควรอาศัยความรู้รอบตัวประกอบ โดยมีพุทธศาสนา เป็นแกนกลาง แล้วผันเกลียวพุทธศาสนากับความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ นั้นเข้าด้วยกันจนเป็นอันหนึ่งอันเดียว ก็จะทำให้สามารถเห็นธรรมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในทำนองเดียวกันธรรมะก็จะช่วยให้เข้าใจหรืออธิบายเหตุผลความเป็นไปของเรื่องทางโลกได้กระจ่างขึ้นด้วย

นอกจากนี้กระบวนการศึกษาเพื่อการเรียนรู้อย่างถูกต้อง
ยังต้องการการฝึกอบรมในเรื่องความละเอียดถี่ถ้วน จึง
ขออนุญาตย้าว่า การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนา
ชีวิตนั้นจะกระทำอย่างหยาบ ๆ ไม่ได้ ต้องละเอียดถี่ถ้วนใน
ทุกแง่มุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการสังเกตอาการของ
ความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตของตน แม้จิตกระเพื่อมเพียง
นิดเดียวก็ต้องให้รู้ว่าความรู้สึกนั้นเกิดจากอะไร เพราะอะไร ยิ่ง
จับความรู้สึกได้ไวเท่าใด ก็รู้ทันความพลิกพลิวของจิตได้เร็ว
ขึ้นเท่านั้น เมื่อเห็นการเปลี่ยนแปลงของจิต รู้สาเหตุ ก็
จะปรับเปลี่ยนแก้ไขได้ทันทั่วทั้งที่

การฝึกความละเอียดถี่ถ้วนในทุกเรื่องจึงมีความสำคัญ
มาก ควรที่จะฝึกฝนชนิดที่ไม่ยอมให้อะไรผ่านไปด้วยความ
มักง่าย แต่ต้องดูให้ดีว่ามันมีความหยาบ ความไม่สังวรระวัง
ความเลินเล่อแทรกอยู่ด้วยหรือไม่ เพราะถ้ามีก็จะเป็นอุปสรรค
ที่สำคัญทำให้ไม่สามารถตรวจสอบตนเองได้อย่างกระจ่างแจ้ง

เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านได้กล่าวไว้ใน “เล่าไว้เมื่อ
วัยสนธยา” เกี่ยวกับเอกลักษณ์ของไทยอย่างน่าสนใจ ท่าน
บอกว่า เท่าที่สังเกตดู ตั้งแต่เรื่องของอาหารทั้งคาวหวาน
การแต่งกาย ดนตรี ภาพยนตร์ การละคร อะไรต่าง ๆ

เหล่านี้ ที่บางอย่างได้รับมาจากต่างประเทศ เช่น อินเดีย จีน โปรตุเกส เมื่อรับมาแล้วคนไทยได้นำมาปรับปรุงให้ดีขึ้น ประณีตขึ้น อาหารก็อร่อยขึ้น ดนตรีก็ไพเราะยิ่งขึ้น ยิ่งกว่าเจ้าของเดิมทำไว้ทั้งนั้น

ท่านจึงได้ข้อสรุปว่า ทุกอย่างคนไทยไม่เคยทำอะไรไม่ดีเกินครู คือล้วนแต่ดีเกินครูทุกอย่าง นี่เป็นอัจฉริยภาพของบรรพชนไทย เมื่อจะพูดถึงเอกลักษณ์ไทยจึงควรจะได้ลงไป ด้วยว่า “เอกลักษณ์ไทย คือ การทำอะไรดีกว่าครูเสมอ”

วิธีการเรียนรู้

ควรจะศึกษาเรียนรู้กันอย่างไร ด้วยวิธีใด

ประการแรก ควรเริ่มต้นด้วยการติดตามหลักของ อริยสัจ ๔ นั่นก็คือ เมื่อจะทำสิ่งใดก็ตาม ควรคิดก่อนว่า สิ่งนั้นคืออะไร เหตุใดจึงต้องทำสิ่งนั้นเรื่องนั้น เมื่อทำแล้วจะเกิดผลอย่างไร และจะทำให้เกิดผลขึ้นได้ด้วยวิธีใด

ถ้าฝึกรับรู้ตามหลักของอริยสัจ ๔ เชื่อแน่ว่าการคิดทำการงานสิ่งใด จะมีความพลาดพลั้งเกิดขึ้นน้อย เพราะได้คิดวางแผนแนวทางแล้วอย่างรอบคอบถี่ถ้วน มองเห็นหนทางที่จะ

ดำเนินการอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง

ประการต่อไปคือ ควรจะศึกษาอย่างเป็นครูเขา ใน การศึกษาธรรมะนั้น อย่าศึกษาให้รู้เฉพาะแค่ตัวเอง เพราะ จะทำให้แคบไป หรือบางทีก็คิดเอาแค่นั้น ๆ ง่าย ๆ จำได้ว่า เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านเคยสอนเสมอว่า ศึกษาธรรมะนี้ ต้องศึกษาอย่างเป็นครูเขา เพราะเมื่อผู้ใดสำนึกตัวว่าเป็นครู ก็ย่อมจะต้องพยายามชวนชวายที่จะมีความรู้ให้พอแก่การที่จะ สอนลูกศิษย์ให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

ถ้าศึกษาธรรมะอย่างเป็นครูก็ต้องคิด คั้น ชุด คຸ້ຍ ในเรื่องของธรรมะนั้นอย่างแจ่มแจ้งประจักษ์ใจ ทั้งในเรื่องของ หลักการ ในเรื่องของวิธีการปฏิบัติ ในเรื่องของอุปสรรคหรือ ข้อบกพร่องที่จะเกิดขึ้น จะแก้ไขอะไร อย่างไร จะต้องรู้อย่าง ลึกซึ้ง

นอกจากนั้นควรจะศึกษาเหมือนอย่างเป็นคนเขียน ตำราเอง ความหมายของท่านก็ตรงกับที่ภาษานักอ่านบอก ว่า ต้องเข้าใจสิ่งที่ซ่อนอยู่ในระหว่างบรรทัด คือต้องรู้แม้กระทั่ง ความหมายแฝงเร้นที่ผู้เขียนซ่อนเอาไว้ โดยไม่ได้เขียนออกมา ตรง ๆ เป็นตัวอักษร กลับความรู้ออกมาให้ได้ทุกประโยค อย่า อ่านข้าม อย่าอ่านอย่างเผิน ๆ

แล้วท่านยังเน้นอีกว่า ต้องปล้ำปลุกกับหนังสือเล่มนั้นจนแหลกละเอียด นี่ไม่ใช่ว่าอ่านไปฉีกทิ้งไป แต่หมายความว่าต้องปล้ำปลุกกับความคิดที่สอดแทรกอยู่ในหนังสือนั้นจนแหลกละเอียดคือตีแตกหมด ผู้เขียนจะบอกอย่างไร สามารถตีแตกความคิดออกมาได้หมด ถ้าทำได้แบบนี้ การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาจะเจริญก้าวหน้าอย่างทันตาเห็นทีเดียว

นอกจากนี้ก็ควรจะศึกษาอย่างองค์รวม ไม่ใช่แยกส่วน เช่น เมื่อศึกษาเรื่องของอริยสัจ ๔ ก็ควรศึกษาให้ทั่วถึงอย่างสัมพันธ์กันคือ ศึกษาทั้งเรื่องของความทุกข์และการดับทุกข์ไปพร้อม ๆ กัน รวมตลอดถึงข้อธรรมอื่นที่จะช่วยส่งเสริมความเข้าใจให้ละเอียดลึกซึ้งขึ้นเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย เช่น ไตรลักษณ์ กิเลส ตัณหา อุปาทาน เบญจขันธ์ เป็นต้น

หรือเมื่อศึกษาเรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘ ก็ต้องศึกษาทั้ง ๘ องค์ไปพร้อม ๆ กันเหมือนกับการพันเชือกรวมเข้าเป็นเกลียวเดียวกัน ไม่ไปแยกศึกษาทีละเรื่อง ซึ่งจะไม่ทำให้สำเร็จประโยชน์ได้ในทางปฏิบัติ

แล้วก็ควรต้องศึกษาเครื่องมือการศึกษาที่ธรรมชาติให้มา คือเรื่องของอายตนะ ๖ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ละเอียด ทำความรู้ลึกให้ชัดว่า มันคือสิ่งที่ธรรมชาติให้

มาเพื่อทำหน้าที่เท่านั้น ไมใช่ให้ยึดมั่น ตาของฉัน หูของฉัน จมูกของฉัน ลิ้นของฉัน กายของฉัน หรือใจของฉัน ตาทำหน้าที่เห็นเมื่อมีการมองดู แต่เมื่อเวลาหลับ ก็ไม่ได้นึกว่า ตอนนั้นมีลูกนัยน์ตาหรือเปล่า หรือเมื่อกำลังนั่งอยู่สบาย ๆ ก็ไม่ได้นึกถึงขาเพราะขาไม่ได้ทำหน้าที่ จนกว่าจะรู้สึกปวดขา จึงจะรู้ว่า อ้อ ! นี้เรามีขา

ทุกอย่างที่ธรรมชาติให้มานั้น เพื่อสนองประโยชน์ตามที่ต้องการ แต่มิใช่ให้ยึดมั่นว่าเป็นของเรา เพราะฉะนั้นควรศึกษาเครื่องมือนี้ให้ชัดเจน เพื่อไม่ให้มันเป็นบ่อเกิดของนรกหรือสวรรค์ขึ้นในใจ ใช้ประโยชน์ไปตามหน้าที่โดยที่จิตใจยังคงเป็นปกติอยู่เช่นเดิม

นอกจากนั้นแล้วยังจะต้องเตรียมการศึกษาเป็นอย่างดีใน**ทุกเรื่อง** อย่าประมาท ทำความเข้าใจให้ละเอียดลึกซึ้ง อย่าเพียงแค่ว่าท่องจำได้ว่า คีล ๕ มีอะไรบ้าง หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถ้ารู้แค่นี้ย่อมไม่สำเร็จประโยชน์ในการปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิตเป็นแน่

เจ้าประคุณท่านอาจารย์ท่านเตรียมการเป็นอย่างดีเสมอ อย่างเช่นตอนที่ท่านจะบวชตามความประสงค์ของคุณโยมแม่ ท่านก็เตรียมศึกษาหาความรู้ ทำความเข้าใจในเรื่องชีวิตของ

นักบวชไว้พร้อม ท่านเล่าว่า บวชได้ ๒-๓ วัน เท่านั้น
ทุกอย่างก็เข้ารูป ไม่ต้องมานั่งคลำอยู่ตลอดพรรษา จนกระทั่ง
ออกพรรษาแล้วก็ยังไม่รู้ว่าการบวชนี่คืออะไร จะต้องทำ
อย่างไรบ้าง

หรือการที่ท่านคิดจะไปประเทศอินเดีย ท่านก็เตรียมตัว
ศึกษาทำความเข้าใจอินเดียอย่างถี่ถ้วนก่อนที่จะเดินทางไป ยัง
เหลือแต่ที่จะไปศึกษาจากสถานที่จริงเท่านั้น ดูเหมือนท่านจะ
เป็นมัคคุเทศก์ขององค์ท่านเองได้เลยทีเดียว เมื่อไปแล้วท่านก็
อยู่ศึกษาอย่างละเอียด สามารถนำสิ่งที่เป็นประโยชน์กลับมา
สู่เพื่อนพุทธบริษัทในเมืองไทยได้มากมาย ที่เห็นเป็นรูปธรรม
ก็ได้แก่ ภาพหินสลักที่ท่านจำลองมาเป็นภาพปั้นไว้รอบ
โรงมหรสพทางวิญญูณ และยังมียุทธคดีทางธรรมอีกมาก ซึ่ง
ท่านผู้สนใจอาจศึกษาได้จากเรื่อง “พระคุณที่อินเดียมีต่อไทย”
เป็นต้น

เครื่องมือที่สำคัญ

สิ่งที่จะขาดเสียมิได้ คือ จิตตภาวนา หรือ สมาธิ
ภาวนา ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือที่สำคัญ เพราะการศึกษาพระ
พุทธศาสนาต้องการจิตที่เจียบสงบ นิ่ง มั่นคงไม่หวั่นไหว

แล้วก็ เป็นจิตที่ว่างพอสมควร จึงต้องอาศัยการปฏิบัติสมาธิภาวนาเป็นพื้นฐานเสียก่อน ถ้าไม่ปฏิบัติสมาธิภาวนา จิตนั้นย่อมยังระส่ำระสาย ยังเต็มไปด้วยอารมณ์ ความคิดวิตกกังวลต่าง ๆ จึงย่อมจะเข้าถึงความสงบไม่ได้ และไม่สามารถจะวิปัสสนาใคร่ครวญธรรม ศึกษาหาความจริงต่อไปได้

นอกจากนี้ก็มี อิทธิบาท ๔ ข้อธรรมที่ท่านแนะนำว่าเป็นบาทฐานของความสำเร็จในชีวิตมนุษย์ทุกคน อันประกอบด้วย ฉันทะ ความรัก ความพอใจในสิ่งที่ทำ วิริยะ ความพากเพียรที่จะทำอย่างต่อเนื่อง ให้มาก ให้ดี จิตตะ ความมีใจจดจ่ออยู่แต่ในสิ่งที่จะทำ และวิมังสา คือ คิดใคร่ครวญไตร่ตรองเพื่อจะดูว่ามีสิ่งใดที่เป็นอุปสรรคบั่นทอน มีสิ่งใดที่จะส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้า

เมื่อศึกษาข้อธรรมต่าง ๆ อย่างละเอียดแล้ว ก็น่าจะได้ น้อมนำถ้อยคำ ประโยค หรือวลีที่กินใจที่เราสนใจประทับใจ มาไว้ในใจของตน เพื่อเตือนใจ ส่งเสริมใจ ไม่ให้หมดกำลังใจเมื่อท้อแท้ อย่างเช่น “มองอะไร มองให้เห็น เป็นครูสอน” อย่าไปท้อใจ แม้จะเห็นว่าไม่ดี แต่จะดู ดูเอาไว้เป็นครูเพื่อแก้ไขปรับปรุงต่อไป หรือความที่ว่า “เป็นอยู่อย่างต่ำ มุ่งกระทำอย่างสูง” ก็น่าจะนำมาพิจารณาเพื่อ

เป็นกำลังใจได้ในยามน้อยใจ

“อันการงาน คือค่า ของมนุษย์ ของมีเกียรติ สูงสุด
อย่าสงสัย” กลอนบทนี้จะให้กำลังใจอย่างยิ่ง เมื่อรู้สึกเบื่อหน่าย
การงานหรือเกิดท้อใจในการทำงาน ก็จะช่วยปลอบใจตนเอง
ได้ว่า นี่คือนี่ค่าของมนุษย์นะ ถ้าไม่ทำการงานเสียอย่างเดียว
ชีวิตจะมีค่าอยู่ที่ตรงไหน

โดยเฉพาะ “ธรรมะคือหน้าที่” และ “การทำงานคือ
การปฏิบัติธรรม” ถ้าสามารถทำได้ ก็จะมีสวรรค์อยู่ในทุก
อริยาบถของชีวิต

สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูล

สิ่งแวดล้อมที่จะช่วยได้มากที่สุดก็คือ ธรรมชาติ ทั้ง
ธรรมชาติแวดล้อมภายนอก และธรรมชาติแวดล้อมภายใน
ดังได้กล่าวแล้ว

นี่คือเรื่องของกระบวนการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ที่ถูกต้อง
เพื่อส่งเสริมให้การปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต
สามารถดำเนินไปได้ด้วยความถูกต้อง รวดเร็ว และเกิดผล
ดังประสงค์อย่างมีประสิทธิภาพ

ผลที่ได้รับ

ผลของกระบวนการศึกษาเรียนรู้อย่างถูกต้อง นอกจากจะบังเกิดประโยชน์แก่ตัวผู้ปฏิบัติเองแล้ว ยังอำนวยประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์อีกเป็นอันมาก เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม ก็จำเป็นที่จะต้องขออนุญาตเอ่ยถึงเจ้าประคุณท่านอาจารย์พุทธทาส แห่งสวนโมกขพลารามอีกครั้ง เพราะท่านเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัด และดิฉันเชื่อว่า สังคมในวงกว้างทั้งในบ้านเมืองไทยและในต่างประเทศต่างก็ยอมรับความเป็นอัจฉริยะขององค์ท่าน

คุณหมอประเวศ วะสี ได้ปรารภไว้ในหนังสือ “ปัจฉิมอาพาธของท่านพุทธทาสมหาเถระ” ว่า “ทำไมคนคนเดียวจึงมีศักยภาพและทำประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ได้ถึงเพียงนี้” ทั้งเมื่อเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ เมื่อเวลาที่ท่านอาพาธ และเมื่อท่านได้ล่วงลับไปแล้ว ทำไมตลอดกาลแห่งชีวิตของท่านนั้นจึงล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์ทั้งสิ้น

คุณหมอประเวศกล่าวว่า การที่ชีวิตของท่านมีประโยชน์
มหาศาลต่อเพื่อนมนุษย์ ก็เนื่องจากว่า ตลอดชีวิตนั้นท่าน
มีกระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้อง จึงได้พัฒนาชีวิตของท่าน
มาตามลำดับ จากในฐานะที่เป็นชาวโลก ทำประโยชน์ต่อ
ตนเอง ต่อครอบครัว แล้วก็ได้ขยายความเป็นประโยชน์ไปถึง
เพื่อนมนุษย์ที่ละน้อย ๆ ไปตามลำดับ จนถึงเป็นประโยชน์ต่อ
เพื่อนมนุษย์อย่างกว้างขวางมหาศาล โดยที่ไม่คำนึงถึงประโยชน์
ขององค์ท่านเองเลยแม้แต่เล็กน้อย

เมื่อมองดูสวนโมกข์ที่กว้างใหญ่ไพศาล รองรับผู้มาเยือน
นับพัน นับหมื่น นับแสน แล้วไปดูสถานที่ซึ่งเจ้าประคุณ
อาจารย์ท่านพัก เป็นห้องเล็กนิดเดียวที่แต่เดิมเป็นห้องน้ำ ท่าน
ใช้ที่นั่นเป็นทั้งที่นอน ที่ทำงาน และที่พักผ่อน ส่วนบริเวณที่
เหลือกว้างขวางอีกตั้งหลายร้อยไร่ อุทิศให้เพื่อนมนุษย์เข้ามา
ใช้สถานที่นี้ได้อย่างอิสระในการที่จะศึกษาศาสนาและปฏิบัติธรรม
โดยไม่หวงแหนความเป็นส่วนตัวขององค์ท่านเลย

กล่าวโดยสรุป ผลจากกระบวนการศึกษาเรียนรู้อย่าง
ถูกต้องของท่าน ได้ยังให้บังเกิด “พุทธทาส” ผู้มีความ
เป็นทาสของพระพุทธเจ้าอย่างปราศจากเงื่อนไข และ
อย่างเป็นไทแก่ตน ท่านสมควรที่จะเป็นทาสเพื่อนำพระพุทธ

ประสงค์ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาสู่เพื่อนมนุษย์
อย่างทวนกระแสโลกได้อย่างองอาจกล้าหาญ ทั้งในเรื่องของวิถี
การศึกษาธรรม การสอนธรรม และการปฏิบัติธรรม เพื่อนำ
เพื่อนมนุษย์ให้แน่วแน่นมั่นคงอยู่ในพระธรรมขององค์สมเด็จพระ
พระบรมศาสดา

ด้วยเหตุที่คนรุ่นใหม่ส่วนใหญ่สนใจในเรื่องที่เป็นเหตุ
เป็นผล ชอบใช้สติปัญญาตามหลักของกาลามสูตรมากกว่า
จะเชื่ออะไรง่าย ๆ อย่างมง่าย ท่านจึงเป็นผู้นำของคนรุ่นใหม่
คนหนุ่มคนสาว ให้เดินทางลัดตัดตรงเข้าสู่แก่นธรรมของพระ
พุทธศาสนาได้อย่างรวดเร็วทันเวลา และสามารถนำพุทธธรรม
ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ตรงตามพระพุทธรประสงค์
ที่ทรงปรารถนาให้ทุกคนได้พบชีวิตสงบเย็น อบอุ่น และเป็น
สุข ในทุกขณะของชีวิต

นอกจากนี้สิ่งสำคัญที่เกิดตามมา อันเป็นผลของ
กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกต้องอีกอย่างหนึ่งคือ การเกิดขึ้นแห่ง
สวนโมกขพลาราม อารามแห่งความหลุดพ้น ที่เกิดขึ้น
สืบเนื่องมาจากความรู้สึกที่ปรารถนาจะแจกจ่ายความสุขให้แก่
เพื่อนมนุษย์ ให้โอกาสในการศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมแก่
ทุกคนอย่างไม่จำกัดเชื้อชาติหรือศาสนา ประกอบด้วย

ธรรมชาติที่สงบ มีบรรยากาศแห่งมิตรภาพที่อบอุ่นด้วย
พระธรรม มีเครื่องมือศึกษาธรรมที่ท่านจัดไว้ให้ เช่น โรง
มหรสพทางวิญญาณ โรงปั้น สระนาฬิกา เป็นต้น นี่เป็น
การช่วยย่นย่อระยะเวลาของการศึกษาเรียนรู้ธรรมและการ
ปฏิบัติธรรมให้ทันต่อปัจจุบันกาลแห่งชีวิตเป็นอย่างยิ่ง

ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่า ปณิธาน ๓ ประการ ที่ท่าน
อาจารย์ได้ประกาศไว้ เป็นพลังส่งเสริมที่สำคัญให้ท่านได้สละ
ชีวิตเป็นพุทธบูชา ทำงานเพื่อธำรงพระศาสนาอย่างไม่หยุดยั้ง
เพื่อความเป็นจริงแห่งปณิธานนั้น คือ

การนำให้พุทธศาสนิกชนหรือศาสนิกแห่งศาสนาใด
ก็ตาม เข้าใจถึงความหมายอันลึกซึ้งที่สุดในศาสนาของตน

การทำความเข้าใจอันดีระหว่างศาสนา

การดึงเพื่อนมนุษย์ให้ออกมาเสียจากวัตถุนิยม ที่นำ
ความวิบัติมาสู่ชีวิตมนุษย์ ชีวิตของสังคม และของโลก

ปณิธาน ๓ ประการนี้ ควรเป็นมรดกแก่มนุษย์ทุกคน
ที่ต้องช่วยกันสานต่อ เพื่อให้บังเกิดความเป็นจริงที่สมบูรณ์ จน
นำสันติสุขมาสู่มนุษย์อย่างถ้วนหน้ากัน

สรุปได้ว่า การที่ได้พูดกันถึงเรื่อง “การปฏิรูปการ

ศึกษาพุทธศาสนาเพื่อพัฒนาชีวิต” นั้น เชื่อว่าท่านผู้ฟัง
ทั้งหลายทราบดีแล้วว่า ไม่ใช่สิ่งใหม่หรือเรื่องใหม่ แต่ทว่าเมื่อ
เป็นโอกาสที่ได้ให้มาพูด ก็ขออนุญาตนำสิ่งนี้มาพูดเพื่อเป็นการ
ทบทวนและเตือนใจซึ่งกันและกัน ให้หันมาสำรวจดูความจริง
ที่เกิดขึ้นในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์หรือวิกฤตการณ์อันเป็น
ปัญหาของชีวิต ว่าเราจะช่วยแก้ไขกันได้โดยไม่ยากเลยถ้า
ทุกคนสนใจที่จะเริ่มต้น “ปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนาเพื่อ
พัฒนาชีวิต” ของตนเสียแต่วันนี้ เพื่อการเป็นชาวพุทธหรือ
พุทธบริษัทที่แท้จริงได้อย่างสมศักดิ์ศรีแก่ความเป็นพุทธ
ศาสนิกชน ที่สามารถเป็นแบบอย่างของการมีชีวิตที่สงบเย็น
เป็นสุข และเป็นประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัว และสังคม
เป็นแบบอย่างและเป็นพลังใจแก่เพื่อนมนุษย์ ให้ช่วยกัน
สร้างสรรค์และเพิ่มพูนความรัก มิตรภาพ และความสุข
สงบเย็น ให้บังเกิดและสถิตอยู่ในโลกตราบเท่านี้รันดร

นี่คือความสำเร็จและความมีคุณค่าของการที่ได้เกิดมา
เป็นมนุษย์

ธรรมสวัสดิ์

ทำอย่างไร

เราจึงจะปฏิรูปการศึกษาพุทธศาสนา

ให้สามารถเข้าถึงหัวใจของพระธรรมคำสอน

อันบริสุทธิ์ สะอาด งดงามเลิศล้ำ

สงบเย็นเป็นสุขเหลือประมาณ

เพื่อประโยชน์แก่ชีวิตของเราและเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย